

REGIUNILE CARPATO-DUNĂRENE ȘI SUDUL SLOVACIEI ÎN ETAPA HALLSTATTIANĂ TÎRZIE

În anul 1882, cu ocazia descoperirii la Vettersfelde (vestul Poloniei) a bogatului tezaur de obiecte de aur ale unui luptător, A. Furtwängler a ajuns la concluzia că piesele respective ar putea să aparțină eventual unei căpetenii scite¹. Această descoperire a trezit interesul în ceea ce privește ipoteza pre-tinsei invazii scitice precum și a deplasării spre vest a sciților din fața armatei regelui persan Darius. Nu poate fi considerată ca justă părerea că obiectele de la Vettersfelde în momentul îngropării lor ar fi aparținut unui scit care ar fi parcurs spațiul din regiunea pontică pînă la râul Neisse. Este greu de presupus că un războinic sau o căpetenie scită s-ar fi infiltrat pînă la Neisse fără suita sa. Nu se cunoaște însă în acest spațiu nici o descoperire care ar putea fi pusă în legătură cu membrii suitei sale. Decorul de pe os, semnalat la Scheuno, în regiunea Vettersfelde, nu constituie un indiciu suficient pentru a dovedi prezența sciților aici prin această descoperire². Dacă avem în vedere în mod mai riguros condițiile descoperirii de la Vettersfelde, consemnate de A. Furtwängler, trebuie să considerăm că nu mai poate fi menținută părerea unor autori, după care ar fi vorba, în acest caz, de un mormînt de luptător³. Mai curînd se poate presupune că avem de-a face cu un depozit, care este foarte puțin probabil că ar fi fost adus și îngropat aici de un scit. Mai justă pare concluzia lui J. Čadik (pe baza analizei produselor de sticlă și de giuvaergie din Boemia și Moravia) potrivit căreia descoperirea de la Vettersfelde ar reprezenta mai curînd un grup de obiecte ajunse aici pe calea schimburilor⁴. Descoperirea de la Vettersfelde nu poate fi considerată în mod cert ca un complex scitic deoarece în ceea ce privește inventarul acesta se apropie mai curînd de stilul ionic decît de acela scitic, lipsind motivele animaliere originare scitice. Sîntem de acord cu datarea pieselor de la Vettersfelde în a doua jumătate a sec. VI î.e.n., propusă de K. Schefold, ceea ce nu înseamnă totuși că admitem,

¹ A. Furtwängler, *Der Goldfund von Vettersfelde*, Kleine Schriften, I, München, 1911, p. 469 sqq.

² K. Raddatz, *Ein skythischer Fund aus Scheuno*, kr. Sorau, in *Germania*, 29, 1951, p. 190—193.

³ A. Furtwängler, *op. cit.*

⁴ J. Čadik, *O klenotnictví jižního Ruska ve Starověku*, Praha, 1927, p. 41.

pe baza acestei descoperiri, prezența sciților în această parte de vest a Europei ⁵.

În afară de descoperirea de la Vetersfelde, alte descoperiri asemănătoare au contribuit la stabilirea acelei căi prin care ar fi avut loc invazia scitică de la Marea Neagră spre Europa centrală, ca și unele morminte scitice izolate. Pe teritoriul României și parțial în regiunile învecinate (Podolia și nord-estul Bulgariei) se atestă prezența sciților deși nu în măsura în care s-a susținut și se susține. Relatările izvoarelor istorice în legătură cu această chestiune, ca și descoperirile arheologice, nu confirmă asemenea concluzii. Răspândirea anumitor elemente de cultură materială, ca de exemplu așa numitele vîrfuri de săgeată scitice de bronz, în trei muchii, aplicele cruciforme ca și oglinzile, nu pot fi considerate dovezi suficiente în sprijinul ipotezei locuirii masive a sciților în acest spațiu. De exemplu, după aria de răspândire a vîrfurilor de săgeată în trei muchii s-ar putea dovedi prezența sciților pe un spațiu începînd din apropierea coastelor Oceanului Pacific pînă la Oceanul Atlantic, ceea ce pare totuși de necrezut. În afară de aceasta, trebuie avut în vedere că multe contribuții la problema scitică se bazează pe materiale de origine scitică sau presupuse ca scitice. Caracterul scitic al multor descoperiri este totuși foarte îndoelnic.

Pe baza diferitelor materiale de caracter scitic, V. Pârvan a susținut că sciții au pătruns pe teritoriul României pe trei căi ⁶. Prima cale, după V. Pârvan, trecea prin vestul Podoliei, peste regiunile de nord ale României spre centrul Ungariei. A doua cale ducea prin sudul Moldovei către centrul Transilvaniei, lăsînd la o parte Carpații Moldovei. În fine, cel de al treilea drum s-a îndreptat prin sudul Moldovei și Dobrogea spre Bulgaria. De asemenea, M. Roska, cu prilejul întocmirii unui repertoriu al descoperirilor pretinse sau certe scitice de pe teritoriul României, preconiza ca și V. Pârvan, pătrunderea sciților în acest spațiu pe trei căi și anume pe la nord și sud de Carpați și prin centrul Moldovei și pasurile Transilvaniei. O parte din ei a rămas în Transilvania fiind atrasă de aurul, fierul și sarea din această regiune. O altă parte a pătruns mai departe, în cîmpia maghiară — Alföld — în bazinul Tisei, pe teritoriul Ungariei. Părerii similare au fost susținute și de alți cercetători care legau drumul mai departe al înaintării scitice de descoperirile semnalate odinioară în Ungaria sau Cehoslovacia ⁷.

În stadiul actual al cercetărilor, nu poate fi contestată prezența sciților pe teritoriul României. Aceasta o dovedesc atît informațiile istorice cît și desco-

⁵ K. Schefold, *Die iranische Kunst der Pontusländer (Südrussland und Thrakien)*, în *Handbuch der Archäologie*, München, 1945, II, p. 445; idem, *Der skythische Tierstiel in Südrussland*, în *ESA*, XII, 1938, p. 14.

⁶ V. Pârvan, *Dacia scythică*, în *Analele Dobrogei*, 1923, p. 129—134; idem, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Buc. 1926, p. 348 sqq.

⁷ M. Roska, *Der Bestand der skythischen Allertümer Siebenbürgens*, în *ESA*, XI, 1937, p. 167 și urm.; J. Skutil, *Skýtske památky moravsko-slezské*, în *VMO*, 1933, p. 182—187; idem, *Znaleziška scythijskie z Morav i Slazka czeskiego*, în *PrezegArch*, V, 1935, p. 3—5; P. Reinecke, *Magyarországi szkíta régiségek*,

în *AÉ*, XVII, 1897, p. 1—27; idem, *Neue skythische Allertümer aus Ungarn*, în *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, 1898, p. 1—26; idem, *Die skythischen Allertümer im mittleren Europa*, în *ZfE*, 1896, p. 251—254; J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava, 1933; J. Böhm — J. M. Jankovich, *Skythové na Podkarpatské Rusi*, în *Carpatia*, Praha, 1936, p. 5 și urm.; N. Fetich, *Bestand der skythischen Allertümer Ungarns*, în M. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosphorus*, Berlin, 1931, p. 494 și urm.; A. Bottyán, *Szkíták a Magyar Alföldön*, Régészeti Füzetek, Budapest, 1955, p. 1—9; H. Preidel, *Der Skytheneinfall im Ostdeutschland und skythische Funde aus Böhmen, Altschlesien*, IV—V, 1934, p. 215 și urm.

peririle arheologice. În ceea ce privește Ungaria, Cehoslovacia și vestul Europei centrale ca și în estul Poloniei se poate vorbi într-adevăr de descoperiri care parțial pot fi atribuite stilului scitic, dar care nu atestă totuși cu certitudine și locuirea sciților în spațiul respectiv. Ipoteza potrivit căreia sciții ar fi viețuit în aceste ținuturi nu este dovedită prin nici o mențiune din izvoarele istorice, iar datele arheologice, dacă se ară în vedere în mod just evoluția culturii materiale locale, nu confirmă în nici un caz justetea afirmațiilor că ar fi locuit sciții în aceste regiuni.

Pentru rezolvarea problemei scitice este necesar, desigur, să se confrunte datele informațiilor istorice cu acelea ale descoperirilor arheologice. În ceea ce privește resturile de cultură materială este necesar să se precizeze : cui pot fi atribuite și dacă este vorba în cazurile respective de produse locale sau dacă eventual se datoresc relațiilor comerciale sau legăturilor militare. Această reexaminare trebuie făcută pe un spațiu mai mare, deși în contribuția de față ne ocupăm, în special, de regiunile carpato-dunărene și de sudul Slovaciei.

Moldova intră în contact cu cultura scitică în a doua jumătate a sec. VI î.e.n. și la începutul sec. V î.e.n.

În ultimii ani, la rezolvarea problemei evoluției culturii materiale pe teritoriul Moldovei în Hallstattul mijlociu și târziu au adus o contribuție săpăturile efectuate de M. Petrescu-Dîmbovița la Stoicani⁸, Sebastian Morintz la Bîrsești (raionul Vrancea)⁹, unde s-a semnalat o necropolă tumulară și, în sfârșit, lucrările conduse de Adrian Florescu la Stîncești (Moldova de Nord)¹⁰, unde s-a cercetat o cetate cu val de pământ. Necropola de înhumatie de la Stoicani nu prezintă în inventarul ei elemente de cultură scitică, ceea ce înseamnă că triburile hallstattiene autohtone respective nu intraseră încă în contact cu sciții¹¹. Cimitirul tumular de la Bîrsești face parte din categoria acelorale ale căror elemente de inventar dovedesc atât o continuitate a elementelor autohtone cât și influențe est-scitice și sud-tracice. Pe baza datelor obținute prin cercetările de pînă acum, la Bîrsești este vorba de morminte de incinerare, fie direct pe pământ fie în urnă în care se depozitau atât resturile cinerare cât și celelalte obiecte, peste care se ridica o movilă de pământ acoperită apoi cu pietre¹². Ritul incineratiei poate fi pus mai curînd pe seama tradiției locale decît a prezenței aici a sciților. Materialul arheologic obținut pînă în prezent, nu oferă nici o dovadă convingătoare pentru existența — recte îngroparea — sciților în aceste morminte tumulare. Din cele 40 de morminte tumulare, constatate la Bîrsești, s-au cercetat deocamdată numai 23 ; ar fi de dorit să se cerceteze atât ceilalți tumuli cât și suprafețele dintre ei pentru a se vedea, în ultimul caz, dacă nu există morminte ca în pământul de umplutură al tumulilor cercetați pînă acum. Astfel, publicarea materialelor din necropola de la Bîrsești este de o mare însemnătate nu numai pentru istoria Moldovei ci și pentru regiunile mai îndepărtate ale Europei centrale. *Akinakes-*

⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, p. 187.

⁹ S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești (reg. Galați, r. Vrancea)*, *Materiale*, III, p. 219—226.

¹⁰ Informații verbale Adrian Florescu care a condus săpăturile de la Stîncești-Botoșani în perioada

1960—1962; material inedit în col. Muzeului raional Botoșani.

¹¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*

¹² M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, în *SLA*, IX, 1961, p. 155—174.

urile și topoarele din fier indică o influență scitică, în timp ce ceramica lucrată la roată ca și perlele din sticlă colorată atestă influența orașelor grecești din regiunea Mării Negre prin intermediul tracilor nordici. Despre acești factori mijlocitori și unificatori va fi vorba mai târziu, atunci când ne vom referi la ultima etapă hallstattiană din sudul Slovaciei. De asemenea, și alte cercetări și descoperiri dovedesc pătrunderea sciților pe teritoriul României, pe calea cea mai accesibilă, anume prin Moldova. Treptat îi constatăm pe sciți și mai la sud și începînd din sec. V—IV î.e.n. poate fi considerată prezența lor în Dobrogea și Oltenia, deși în acest articol, din numeroasele descoperiri, nu vom cita decît cîteva din cele mai importante.

Cetatea hallstattiană de pămînt de la Stîncești ne oferă un impunător monument din această vreme în partea de nord a Moldovei. Materialul arheologic descoperit aici, aparținînd la două straturi principale, succesive, constă din numeroase fragmente ceramice de factură autohtonă, lucrate cu mîna, asociate cu fragmente de amfore grecești originare din Chios și Thasos. În stratul superior, s-au găsit și cîteva fragmente provenind de la vase lucrate la roată. Avem așadar aici o dovadă în sprijinul ipotezei noastre exprimate de mai multe ori, după care cunoașterea roții olarului s-a răspîndit spre nord din lumea orașelor grecești prin intermediul tracilor din sud, de unde a ajuns apoi și spre vest pînă în nordul Slovaciei încă înainte de apariția acolo a celților¹³. Materialul ceramic dat la iveală în așezarea întărită de la Stîncești este pregnant, lăsînd la o parte produsele caracteristice grecești. Torțile ceștilor sînt suprainălțate peste gura vasului. Ele sînt din bandă netecă sau de secțiune circulară, unele fiind prevăzute cu șanțuire. Culoarea dominantă a materialului ceramic este aceea cenușie, mai rar brună. Decorul vaselor în formă de sac constă din brîie cu alveole asociate cu proeminente în formă de limbă. Din inventar fac parte, de asemenea, vîrfuri de săgeată din bronz, în trei muchii, de diferite mărimi, precum și perle din pastă sticloasă decorate cu cerulețe de culoare albastru închis.

Cetatea de la Stîncești, cu valul său impunător lat la bază de 22 m și înalt de 5,5 m, mărginit de un șanț a cărui lățime superioară este de 21—23 m și adînc de peste 7 m, se distinge printre cetățile hallstattiene mai mari sau mai mici care se întîlnesc în acest spațiu la începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului I î.e.n. Importanța nu numai a așezării întărite de la Stîncești ci și a întregului spațiu reiese și din tezaurul de aur tracic, descoperit în această regiune, și anume cel de la Băiceni. Publicarea acestei descoperiri — care la origine cîntărea circa 4,5 kg, probabil, iar actualmente numai 2 kg — se va face curînd, de către M. Petrescu-Dîmbovița. Printre descoperirile scitice din această regiune a Moldovei mai pot fi citate cazanele de bronz de la Avrămeni (r. Săveni) și Iacobeni (r. Botoșani).

Dacă pe baza datelor istorice este de admis prezența vremelnică a sciților în coloniile grecești Tyras, Dionysopolis, Aphroditas și Parthenopolis, iar descoperirile arheologice dovedesc pătrunderea sciților în Dobrogea prin Moldova, atunci aceasta este regiunea prin care sciții au înaintat în România

¹³ M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, în *SLA*, IX, 1961, p. 155—174; idem, *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*,

in *Referáty o pracovných výsledkoch československých archeologů za rok 1961*, Smolenice, 1962, p. 149—161.

și Bulgaria. Această direcție coincide cu cea de-a doua cale de pătrundere a sciților pe teritoriul României preconizată de Vasile Pârvan¹⁴.

Legătura dintre teritoriul Moldovei și restul spațiului carpato-dunărean se poate urmări de la sfârșitul epocii bronzului. În sec. VII—VI î.e.n. această legătură a fost întreruptă. În Oltenia crește treptat numărul descoperirilor hallstattiene din sud și anume din acea regiune care a fost locuită de triburile tracice. La săpăturile mai vechi, efectuate de D. Berciu în Oltenia la Gura Padinei (raionul Craiova), Telești și Drăgoești¹⁵, se adaugă, în ultimii ani, acelea ale lui Alex. Vulpe de la Ferigile (raionul Horezu, reg. Argeș)¹⁶. Aceste descoperiri sînt cunoscute prin mormintele tumulare hallstattiene. Mormintele tumulare de la Gura Padinei¹⁷ erau înconjuratăe cu pietre (Steinkranz), iar elementele de inventar împreună cu resturile cinerare erau depuse direct pe pămînt ca și în cazul mormintelor de tipul I de la Ferigile¹⁸. Aceleași caracteristici le au și mormintele tumulare de la Drăgoești¹⁹.

Săpăturile de la Ferigile — unde s-au descoperit aproximativ 400 de morminte tumulare — au adus în ultima vreme importante contribuții la cunoașterea istoriei regiunii de dincolo de Olt de la finele sec. VI î.e.n. pînă în sec. IV î.e.n. Mormintele tumulare de aici constituind grupe de asemenea morminte, la fel ca și necropolele mai sus citate, se caracterizează prin ritul incinerăției. Resturile cinerare împreună cu celelalte elemente de inventar se aflau fie direct pe pămînt, fie în urnă, așezată la rîndul său într-o mică groapă (tipul II de morminte de la Ferigile)²⁰, sau acoperită cu un capac (tipul III al mormintelor de la Ferigile)²¹. Nu este încă clarificată problema înmormîntărilor din pămîntul de umplutură a tumulilor, anume dacă este vorba de morminte contemporane cu acelea principale sau de caracter secundar, așa cum este cazul cu necropola de la Bîrsești. Alex. Vulpe consideră că în cazurile date este vorba de mormintele membrilor de familie (femei, copii, respectiv servitori), care au încetat din viață după capul familiei²². Întrucît nu se poate distinge conturul gropilor mormintelor aflate în umplutura tumulului, apoi majoritatea acestora nu au elemente de inventar (mormîntul tumulilor nr. 4, 20, 27)²³ și materialul sărăcăcios din aceste morminte nu a fost pînă acum publicat suficient, este dificil să se precizeze o cronologie justă a acestor morminte în sensul stabilirii raportului dintre mormîntul central și acela din umplutura tumulului respectiv ca și cu eventualele morminte care s-ar afla în spațiul dintre movile.

Necropola de la Ferigile are multe trăsături comune cu aceea de la Bîrsești. Înainte de toate, semnalăm vasele în formă de oale prevăzute cu brîu în relief alveolat sau ceștile cu gîtul scund²⁴. *Akinakes*-urile din fier și perlele din pastă sticloasă colorată multiplu și decorate „în ochiuri” — deși reprezentate în număr restrîns — constituie alte verigi de legătură dintre cele două

¹⁴ M Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, p. 88, 231; J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 22; M. G. Sutz, *Contribuțiunea numismaticeii la istoria antică a României transdunărene*, în *AnAcadRom*, II, XXXVIII, 1916; Strabo, VII, 4, 5, 12; Plinius, III, 149, 14, 44.

¹⁵ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 166, 196, 478, 173.

¹⁶ Al. Vulpe, *Во р си в ся и о кнцном ра шелезеного века в свете раскнок в Феригиле*,

Dacia, N S., IV, p. 180—185; idem, *Săpăturile de la Costești-Ferigile*, în *Materiale*, VII, p. 219 sqq.

¹⁷ D. Berciu, *op. cit.*

¹⁸ Al. Vulpe, *op. cit.*

¹⁹ D. Berciu, *op. cit.*

²⁰ Al. Vulpe, *op. cit.*

²¹ S. Mrintz, *op. cit.*

²² Al. Vulpe, *op. cit.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ Al. Vulpe, în *Materiale*, VI, pl. 4/4,5.

necropole²⁵. De asemenea, necropola de la Ferigile are unele trăsături comune și cu necropola tumulară de la Balta Verde (de exemplu prezența pe ceramică a motivelor circulare cu o cruce în mijloc)²⁶.

Dobrogea ca și Oltenia constituie acele regiuni prin care noile curente culturale din spațiul sud-dunărean au pătruns spre Moldova. În Dobrogea, Oltenia ca și în Moldova în sec. V—III î.e.n. predomină, conform rezultatelor de pînă acum ale cercetărilor arheologice, ritul incinerăției, cu unele excepții nementionate, cum o dovedesc săpăturile lui E. Bujor, de ex. de la Murighiol. Mormintele de înhumăție din regiunea pontică sînt atribuite de A. Aricescu grecilor, avînd în vedere faptul că ceramica autohtonă predominantă și fragmentară din inventarul lor este mai mult sau mai puțin simbolică, în rest fiind vorba de produse helenice (*kantharos*, *lekythos*, amfore și oglinzi de bronz)²⁷.

Prin prezența la nordul Dunării a triburilor trace, regiunile Moldovei au fost separate de spațiul de sud-vest al Ucrainei. În ceea ce privește evoluția culturală a Moldovei sînt deosebiri față de Transilvania în sensul că această din urmă provincie, datorită marii sale bogății de aur și fier, a cunoscut o dezvoltare mai rapidă. Lipsa de materii prime de acest fel în Moldova, a determinat aici acoperirea necesităților pe baza relațiilor comerciale cu orașele colonii din regiunea Mării Negre de unde ele obțineau produse deja finite, care erau vehiculate apoi mai departe spre nord și vest. Intensele relații comerciale cu aceste colonii, mai ales în secolele IV—III î.e.n., au dus treptat la o schimbare economică esențială a acestor regiuni. În secolele VII—VI î.e.n. în regiunea estică a Romîniei, și anume în zona de silvostepă a Romîniei, Podolia și parțial în spațiul Niprului mijlociu, se conturează un cerc cultural relativ unitar. După cercetările efectuate de A. I. Meliukova partea de silvostepă a R.S.S. Moldovenești se deosebește în evoluția sa generală de aceea a regiunii corespunzătoare bazinului Prutului. În secolul V î.e.n., o dată cu influențele reînnoite dinspre regiunile de silvostepă ale Ucrainei, se răspîndesc pe teritoriul Moldovei, dinspre est, trăsături comune²⁸. Această influență nu este atît de predominantă, durabilă și eficientă ca aceea venită din sud din mediul coloniilor vest-pontice.

Pentru rezolvarea problemei de care ne ocupăm — aceea a preinsei invazii scitice spre Ungaria și Cehoslovacia — este necesar să fie clarificată întreaga situație în acest spațiu. În legătură cu această chestiune, o contribuție au adus-ultimele săpături efectuate în Austria de Jos, în partea transdanubiană a Ungariei și în Cehoslovacia — îndeosebi în Moravia și Slovacia. Printre cele mai importante săpături care au contribuit la elucidarea acestei probleme merită a fi menționate acelea de la Chotin²⁹, Hurbanovo³⁰, Malé

²⁵ S. Morintz, în *Materiale*, III, fig. 3; idem în *Materiale*, VI, fig. 3/1; Al. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, fig. 5/1.

²⁶ D. Berciu, *op. cit.*, fig. 201; 202/7; Al. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, fig. 5/14—16.

²⁷ A. Aricescu, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha und ihre Beziehungen zu den Griechen in der hellenistischen Epoche*, în *StCl*, III, 1961, p. 74; E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 574.

²⁸ A. I. Meliukova, *Памятники скифского лесостепного среднего Поднепровья*, în *MIA*, 64, p. 5 sqq.

²⁹ M. Dušek, *Halštatská Kultura cholínskej skupiny na Slovensku*, în *SLA*, V, 1957, p. 73 și urm.; idem, *Skýtske birituálne pohrebište v Cholíne na Slovensku*, în *AR*, V, 1953, p. 157, 271—272, 280—281; idem, în *AR*, VI, 1954, p. 311—316, 329—331.

³⁰ J. Paulík, *Nové hrobové nálezky z mladšej doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku*, în *SLA*, VI, 2, 1958, p. 361 sqq.

Kosiňy³¹ și Malá nad Hronom³², Bajč³³, Nové Zámky³⁴, Dolná Streda³⁵, Senec³⁶, Réca³⁷, Malé Košariská³⁸ și Ratkovce³⁹. Toate aceste obiective se află în sud-vestul Slovaciei.

Evoluția în sud-vestul Slovaciei poate fi urmărită deja din etapa Hallstatt A în necropola de incinerare de la Chotin II (raionul Komarno)⁴⁰. Comparându-se materialele din descoperirile din regiunile transdanubiene (Dunantul)⁴¹, Austria de Jos⁴² și sudul Moraviei⁴³ cu acelea de la Chotin, putem îngloba acest spațiu în cercul de cultură Baierdorf-Velatic, care cuprinde mai multe grupe locale cu substraturi deosebite. În acest spațiu, se poate urmări în continuare evoluția în etapa Hallstatt B, așa numita grupă hallstattiană Chotin, în Ungaria grupa Vál și în Austria de Jos cultura Stillfried⁴⁴. Cercetările în necropola tumulară de la Reka ale lui B. Chropovský⁴⁵ și acelea efectuate de M. Pichlerová în cimitirul similar de la Nové Košariská precum și săpăturile lui J. Paulík din așezarea de la Sereď au relevat penetrația culturii Kalenderberg în evoluția culturală a Slovaciei de sud-vest⁴⁶. Pare să fi avut loc în epoca respectivă o anumită stratificare socială întrucât alături de morminte plane apar și importante grupe de morminte tumulare (tumulul funerar având diametrul pînă la 60 m), de incinerare, în gropi căptușite cu lemn și cu o ceramică pictată cu roșu sau decorată cu grafit. Este evident că Slovacia de sud-vest în Hallstatt-ul timpuriu, prin evoluția sa, se include în regiunea răsăriteană a Hallstatt-ului.

Printre necropolele hallstattiene tîrzii din sud-vestul Slovaciei trebuie să fie menționată aceea de incinerare de la Nové Zámky. Formele ceramice est-alpine — urne decorate pe diametrul maxim cu mănunchiuri de linii încizate sau cu proeminențe ascuțite, vase cu corpul bombat și străchini cu gîtul scund — se încadrează în ceramica necropolelor și așezărilor de la Malé Kosiňy, lângă Eipel, Nové Zámky, Nitriansky Hrádok, Nitra și pînă la Carpații mici. O constatare importantă este aceea că în necropola de la Nové Zámky, apare o specie ceramică întîlnită, începînd de la finele secolului V î.e.n. pînă la începutul secolului III î.e.n., în Bulgaria, România, bazinul Tisei din Ungaria, și, parțial, în Iugoslavia⁴⁷. Pentru acest spațiu sînt comune înainte de toate, urnele aparținînd așa numitului tip Villanova cu proeminențe în formă de limbă pe diametrul maxim, (fig. 2/2, 3) forme ceramice care pe teritoriul Ro-

³¹ J. Paulík, *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, în *SLA*, IV, 2, 1956.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ M. Dušek, *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, în *AR*, XIV, 1962, p. 610—625.

³⁵ J. Paulík, *op. cit.*

³⁶ B. Chropovský, *Birituálne skýtsko-halštatské pohrebisko v Senci*, în *Studijné zvesti -AU-SAV*, IX, 1962, p. 131—140.

³⁷ B. Chropovský, *Výskum halštatskej mohyly v Reci*, în *AR*, VII, 1955, p. 772.

³⁸ Săpături executate de M. Pichlerová; materialul inedit în col. Muzeului din Bratislava.

³⁹ L. Kraskovská, *Mladohalštatské sídlisko v Ratkovciach*, în *Studijné zvesti - AU-SAV*, IX, 1962, p. 143—167.

⁴⁰ M. Dušek, *Die Hallstattkultur der Chotin-Gruppe in der Slowakei*, în *SLA*, V, 1, 1957, p. 73 sqq.

⁴¹ E. Patek, *Koravaskor kutatásunk néhány problémája*, în *AÉ*, 1955, p. 170—178.

⁴² R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954, fig. 20/1, 2, 3; 294/1; 298/1, 2, 13; 311/4.

⁴³ M. Solle, *Jiční Morava v době halštatské*, în *PA*, XLVI, 1955.

⁴⁴ M. Dušek, *op. cit.*; E. Patek, *op. cit.*; R. Pittioni, *op. cit.*; M. Solle, *op. cit.*

⁴⁵ B. Chropovský, *Výskum halštatskej mohyly v Reci*, în *AR*, VII, 1955, p. 772.

⁴⁶ M. Dušek, *op. cit.*; B. Chropovský, *op. cit.*;

J. Paulík, *op. cit.*

⁴⁷ M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, în *SLA*, IX, 1961, p. 155—174.

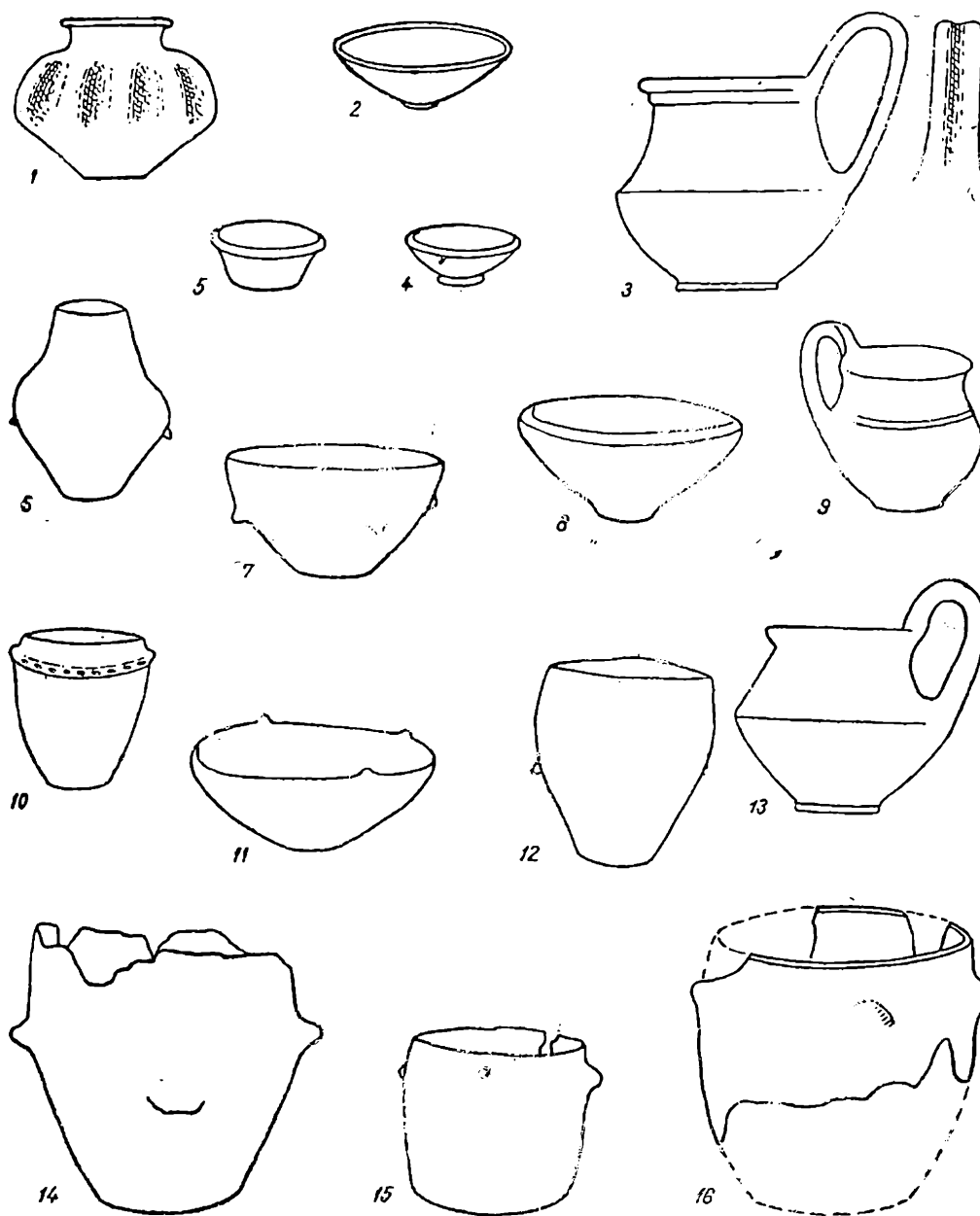

Fig. 1. — Forme ceramice hallstatiene târzii. 1-3, Chotin — Slovacia; 4-5 Mundjilar — Bulgaria (după G. Fehér); 6-12, Ravno — Bulgaria (după M. Mircev); 13, Szentes — Ungaria (după M. Párducz); 14-16, Mundjilar — Bulgaria.

mîniei se întîlnesc încă din secolele anterioare⁴⁸. De asemenea, se întîlnesc și vasele decorate sub margine cu unele proeminențe dispuse regulat sau cu brîie în relief crestate oblic sau alveolare (fig. 1/10, 12, 14-16; 2/1, 7), docu-

⁴⁸ M. Petrescu-Dimbovița, *К вопросу гальштатской культуры в Молдове*, in *МИАИЗР*, p. 151 sqq; V. Pârvan, *op. cit.*: Dorin Popescu, *Problema sciifilor*

din Transilvania în operele lui V. Pârvan, in *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 9-38.

mentate în inventarul necropolelor hallstattiene târzii de pe teritoriul Bulgariei, României și bazinului Tisei⁴⁹. Este foarte adevărat că ceramica în formă de oale prevăzută cu motive plastice sau alveole se întâlnește în inventarul culturii scitice din regiunea de silvostepă a Ucrainei; acestea însă sînt prevăzute sub margine întotdeauna cu găuri, fiind perforat chiar și brîul în relief⁵⁰. În schimb, în mormîntul tumular nr. 7 de la Bîrsești, în Moldova, s-a găsit numai în mod excepțional un fragment ceramic cu un astfel de decor⁵¹.

La sfîrșitul secolului V î.e.n., și mai ales în sec. IV și la începutul secolului III î.e.n., apar în inventarul cimitirelor de pe teritoriul României (îndeosebi în Moldova, Dobrogea și Oltenia), din Bulgaria, bazinul Tisei din Ungaria ca și din întreaga regiune de sud a Slovaciei, vase mici bitronconice cu o toartă în bandă, supraînălțată, lucrate cu mîna sau la roată (fig. 1/3, 9, 13; 2/5, 8)⁵². Vasele de acest tip, lucrate cu mîna, au toarta de secțiune triunghiulară. În Bulgaria, astfel de vase apar încă din secolul VI î.e.n.⁵³. Aceasta constituie un însemnat progres în comparație cu regiunile situate mai la vest de spațiul despre care este vorba. Dacă pe un spațiu atît de vast, începînd din secolul VI î.e.n., apar treptat forme de vase aproape uniforme ale ceramicii lucrate la roată, atunci este de la sine înțeles că întrebuițarea roții olarului a fost introdusă aici din regiunile unde era deja cunoscută. Și acest spațiu de unde s-a răspîndit roata olarului îl constituie regiunile sud-tracice, unde influența greacă a contribuit puternic la evoluția civilizației autohtone și, mai ales, la dezvoltarea culturii materiale a tracilor. Ultimele cercetări efectuate atît în Moldova cît și pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, ca și noua reexaminare a materialelor provenind din descoperiri mai vechi ne dovedesc în mod convingător că sciiții nu cunoșteau roata olarului. Dacă în mormintele și în curganale scitice apare ceramică lucrată la roată, aceasta este de un stil cu totul deosebit de al vaselor citate, fiind produse notorii ale meșterilor greci, lucrate în stil grecesc. E. Bujor atribuie introducerea roții olarului pe teritoriul Dobrogei, coloniilor grecești de aici, considerînd ca centru inițial de producere Murighiol; același cercetător se îndoește însă de rolul de mijlocitor al tracilor sudici și atribuie aceasta traco-geților. Totuși, extinderea spre nord a tracilor sudici este documentată prin numeroase descoperiri și de aceea nu se poate pune la îndoială rolul de intermediari al acestora⁵⁴.

⁴⁹ L. Kraskovská, *Birituálné pohrebište v Seredei*, în *SLA*, 1, 1953, p. 195—198; J. Kudláček, *Pravcké nálezy z Andaa*, ibidem, p. 199—203; Z. Cilinská, *Ziarový hrob kušanovického typu v Michalovciach*, în *SLA*, VII, 1959, p. 79—86; M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug*, în *ActaArch*, II, 1952, p. 143 sqq; idem, în *ActaArch*, IV, 1954, p. 25—91; idem, în *ActaArch*, V, 1955, p. 1 și urm; M. Mircev, *Раннотракийский некрополь при Рава, Равенско*, în *Ar*, II, 1, 1960, fig. 32, 33.

⁵⁰ В. N. Grakov-A. I. Meliukova, *Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях европейской части СССР в скифское время*, în *VSSA*, fig. 6/1, 2, 4; A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 64; A. I. Terenokhin, *К вопросу об этнической принадлежности лесостепных племен северного Причерноморья в скифское время*,

în *SA*, XXIV, 1955, p. 7—28; V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în *VSSA*, p. 168 și urm.; G. D. Smirnov, *Скифские вращающиеся и селище Большая Сахарна*, în *KS*, XXVI, 1949, p. 93—97.

⁵¹ S. Mörntz, în *Materiale*, V, 1959, fig. 3/24.

⁵² M. Mircev, *op. cit.*, în *Ar*, II, 1, fig. 32, 33; V. Popov, *Некрополит при с. Боилово, Софийско*, în *Izvestia-Institut*, I, 1922, p. 68—85. G. Fehér, *Могили находки од Мундэсишар* în *Izvestia-Institut*, VIII, 1934, p. 106—115; M. Párducz, *Vekerzug*, II, fig. 26/2, 5, 6, 10, 12, 14; M. Dušek, *op. cit.*

⁵³ M. Mircev, *op. cit.*; V. Popov, *loc. cit.*

⁵⁴ E. Bujor, *Гето-Дакийская культура в Муригиоле*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 138—139.

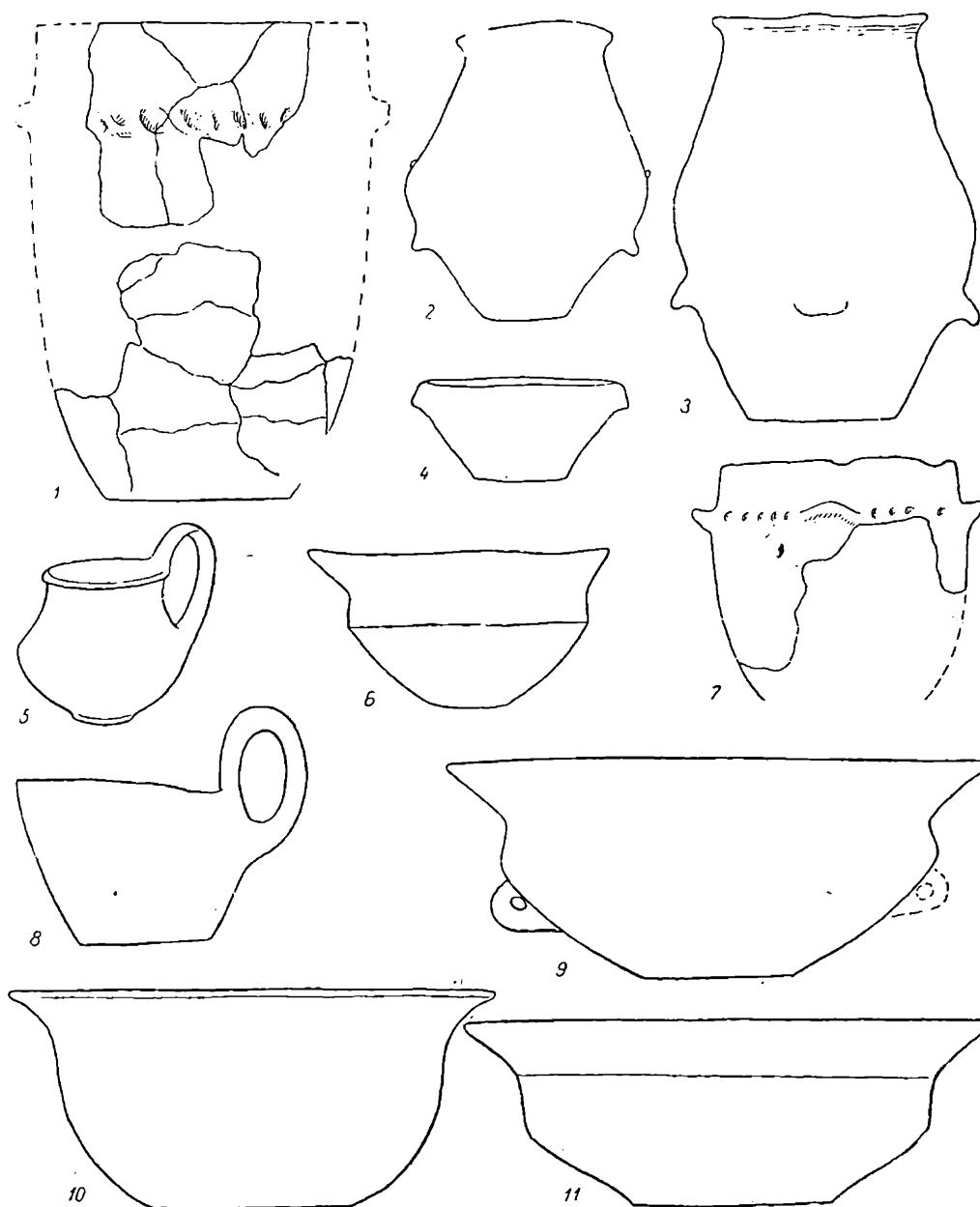

Fig. 2. — Forme ceramice hallstattiene târzii. 1, Bîrsești (după S. Morintz); 2, Teiuș (după I. H. Crișan); 3, Cipău — Gară (după N. Vlăsa); 4, 6, Ferigile (după Al. Vulpe); 5, Boian (după V. Christescu); 8 — 9, Bîrsești (după S. Morintz); 7, Ferigile (după Al. Vulpe); 10 — 11, Bîrsești (după Al. Vulpe).

A. Aricescu a scos în evidență puternica influență a coloniilor grecești în perioada elenistică, asupra culturii hallstattiene locale din Dobrogea. Această influență provine din regiunea pontică deja din sec. VI î.e.n.⁵⁵ Același

⁵⁵ A. Aricescu, *op. cit.*, in *StCl*, III, 1961, p. 81.

lucru, dovedit de Adrian Florescu la Stîncești, anume că un numeros material ceramic hallstattian indigen, lucrat cu mîna și la roată, este asociat cu fragmente ceramice grecești, îl constatăm și la Tomis⁵⁶. Coloniile grecești din Dobrogea alcătuiesc centre comerciale cu o funcție de comerț evidentă, așa cum a arătat Emil Condurachi⁵⁷. În apropierea coloniilor grecești se întîlnesc numeroase așezări autohtone, ceea ce dovedește în mod clar legătura acestora cu grecii care este atestată apoi prin produsele grecești din aceste așezări. Influența greacă se manifestă, de asemenea, în întrebuintarea vaselor grecești ca urne la Murighiol și Telești⁵⁸. M. Petrescu-Dîmbovița este de părere că în Moldova, concomitent cu influența culturii scitice, s-a manifestat și influența culturii grecești. Populația autohtonă a întretinut relații comerciale cu orașele grecești. O dovadă ar constitui-o, după M. Petrescu-Dîmbovița, *kylix*-ul de la Frumușița (raionul Galați), avînd zgîriate pe fund literele ΝΑΥ, asociat cu material ceramic autohton, lucrat cu mîna, și care se datează în sec. V î.e.n.⁵⁹.

Străchinile cu corpul drept, înălțat și gura răsfrîntă ca și acelea deja lucrate la roată (fig. 2/9, 11 ; 5/11) capătă în această vreme un caracter general. Acest proces de fuzionare se efectuează într-un spațiu mai mare, care este identic cu acela în care întîlnim vasele mici bitronconice despre care a fost vorba mai sus. În regiunile unde se poate vorbi de o staționare a triburilor scitice (de la nordul Mării Negre), acest tip de vas nu este documentat sau chiar dacă apare el nu provine din morminte scitice⁶⁰.

Urnele aparținînd așa numitului tip Villanova constituie un alt element ceramic, care, alături de vasele bitronconice lucrate la roată, apare în inventarul mormintelor din regiunea mai sus citată. Urnele villanoviene de acest tip sînt răspîndite pe un spațiu atît de mare, încît pentru anumite regiuni sînt caracteristice mai curînd aspectele deosebite decît forma de bază a acestui tip ceramic. Urnele de acest tip Villanova întîlnite în perioada respectivă (în sudul Slovaciei, bazinul Tisei în Ungaria, România probabil și în Moldova, unde pînă acum asemenea forme ceramice nu ne sînt cunoscute, și Bulgaria) au suprafața exterioară lustruită. Spre deosebire de acestea, urnele similare documentate pe teritoriul R.S.S. Moldovenești au de cele mai multe ori suprafața lor exterioară aspră și lipsită de luciu⁶¹.

Pentru rezolvarea problemei scitice în sud-estul și centrul Europei nu poate fi neglijată partea de nord a regiunii Carpaților orientali și anume spațiul de răspîndire al culturii Kuștanovice. Este falsă părerea după care cultura Kuștanovice ar fi o cultură scitică, deoarece încă de la nașterea acesteia influențele răsăritene nu sînt atît de bogat reprezentate, cum s-a crezut în ultima vreme. Cultura Kuștanovice se dezvoltă din fondul local al bronzului tîrziu⁶². I. Lengyel observă, de exemplu, ca un element caracteristic pentru cultura

⁵⁶ A. Aricescu, p. 72.

⁵⁷ E. Condurachi și colaboratori, *Santierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, p. 9 și urm.

⁵⁸ E. Bujor, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S. II, 1958.

⁵⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *MIA IZR*, fig. 16 a—b.

⁶⁰ Col. Ermitajului de stat din Leningrad; col. Muzului istoric din Kiev; M. Dušek, *op. cit.* în *AR*, VI, 1955, fig. 74; G. Balașa, *Skytske pohrebisko v Presel'any nad Ipl'om* în *SLA*, VII, 1959, fig. III, 2,

IV, 15, 17; Z. Cilinská, *op. cit.*, fig. II, 2; III, 1, M. Párducz, *Vekerzug*, II, fig. 28/2, 3; G. Fehér, *op. cit.*, fig. XXVI, 12, 17; XXIX, 2.

⁶¹ M. Párducz, *Vekerzug*, II, fig. 27/4, 5; M. Dušek, *op. cit.*, în *AR*, VII, 1955, fig. 215; M. Mircev, *op. cit.*; fig. 32/a; A. I. Melnikova, *op. cit.*; E. F. Pokrovskaja, *Pockonku kolo C. Makusenu*, în *ArhP*, II, fig. 2/1, 2.

⁶² M. Dušek, *op. cit.*, în *SLA*, IX, 1961, p. 160 — 162.

Kuŝtanovice benzile plastice cu impresiuni de degete sau creștături. Ceramica prevăzută cu asemenea motive decorative apare la Kuŝtanovice numai în trei cazuri (mormintele tumulare VII și XIV)⁶³. Prezența unor asemenea vase în celelalte descoperiri aparținând culturii Kuŝtanovice poate fi considerată ca o caracteristică generală pentru cultura respectivă, fără să fie vorba de o influență venită din răsărit. A. I. Meliukova a executat săpături în așezarea getică de la Hanska Kotovska (R.S.S. Moldovenească) datînd din sec. IV—III î.e.n.⁶⁴. Ceramica semnalată în această așezare este lucrată exclusiv cu mîna. Elementele decorative întîlnite pe ceramica de la Hanska Kotovska constau din brîie în relief alveolate sau crestăte oblice. Ceramica culturii Kuŝtanovice este de obicei lucrată cu mîna. Suprafața exterioară a vaselor este adesea aspră, fără luciu. Dintre formele ceramice caracteristice culturii Kuŝtanovice pot fi citate vasele cu corpul bombat și gîtul puțin dezvoltat⁶⁵, prevăzute uneori, sub margine, cu proeminențe. De asemenea, în aria culturii Kuŝtanovice se întîlnesc urnele de tip Villanova, totuși, așa cum s-a arătat, ele pot fi considerate ca fiind forme ceramice deosebite locale, care apar în inventarul mormintelor hallstattiene tîrzii din Bulgaria, România, bazinul Tisei și sudul Slovaciei⁶⁶. În această perioadă, sud-vestul Slovaciei este sub influența regiunilor răsăritene, așa cum o atestă săpăturile de la Nové Zámky, Nitriansky Hrádok, Hurbanova și Malé Kosihy⁶⁷. Ceștile cu o toartă înaltă prevăzută cu o proeminență în formă de buton sînt răspîndite în aria culturilor Kuŝtanovice și Vysocko ca și în Podolia de vest, România, Ucraina, precum și în culturile hallstattiene din Italia centrală. După publicarea materialelor arheologice de la Kuŝtanovice cea mai mare parte a cercetătorilor au considerat cultura Kuŝtanovice ca scitică, numai pe baza acestor forme ceramice, ipoteză pe care J. Böhm o respinge, deși el în introducerea la lucrarea sa menționează pe sciți. Firește că nu poate fi pusă la îndoială o anumită influență, în acest spațiu, din mediul culturii scitice, totuși trebuie avute în vedere și influențele din regiunea Podoliei.

Pînă aici ne-am ocupat numai de cîteva forme ceramice care pot fi considerate ca cele mai caracteristice. Pentru întregirea tabloului cultural al perioadei de care ne ocupăm, și totodată și a complexului de probleme privind expansiunea sciților în Europa centrală, mai trebuie avute în vedere și alte descoperiri, în afară de inventarul bogat al cimitirelor din această vreme. Înainte de toate menționăm așa numitele inele de tîmplă din bronz, argintate, cu extremitățile în formă de cap de șarpe (fig. 5/4, 5, 9), incluse de către numeroși cercetători în inventarul scitic⁶⁸. Dacă se are în vedere frecvența răspîndirii

⁶³ I. Lengyel, *Beiträge zur Ursprungsfrage der Kuŝtanovice-Kultur*, în *FA*, XII, 1960, p. 65; J. Böhm, *op. cit.*, tumulii VII și XIV de la Kuŝtanovice.

⁶⁴ A. I. Meliukova, *op. cit.*; M. Dušek, *op. cit.*, în *SLA*, IX, p. 161.

⁶⁵ J. Böhm, *op. cit.*, fig. XII, 5; XV, 9.

⁶⁶ M. Párducz, *op. cit.*; M. Mircsev, *op. cit.*; M. Dušek, *op. cit.*.

⁶⁷ M. Dušek, *op. cit.*, în *AR*, XIV, 1962, p. 610—625, 639—644.

⁶⁸ A. Milcev, *op. cit.*; B. Filov, *Носодикрими тракишки гробници од Дуганли*, în *Izvestia-Institut*, VII, 1932—1933, p. 217 și urm. și fig. 45/1, 2;

C. Truhelka, *Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina*, în *WMBH*, 9, 1904, p. 3 și urm.; M. Párducz, *Vekerzug*, I. fig. LXXV, 1, 2; M. Dušek, *loc. cit.*, în *AR*, V, 1953, fig. 79; G. Balaș, *op. cit.*, fig. II, 17, IV, 5; P. Reineck, *Skytische Allertümer in der Bukowina*, în *ZfE*, XXVIII, 1896, p. 251—254; *Отчет Императорской Археологической Комиссии*, Petersburg, 1913—1915, fig. 51; K. Haredt, *Cercelările arheologice din reg. Haghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale* I, fig. 11/1,2; I. H. Crișan, *Un akinakes inedit din Muzeul Făgăraș*, în *Omagiul lui G. Daicoviciu*, București, 1960, fig. 4/2.

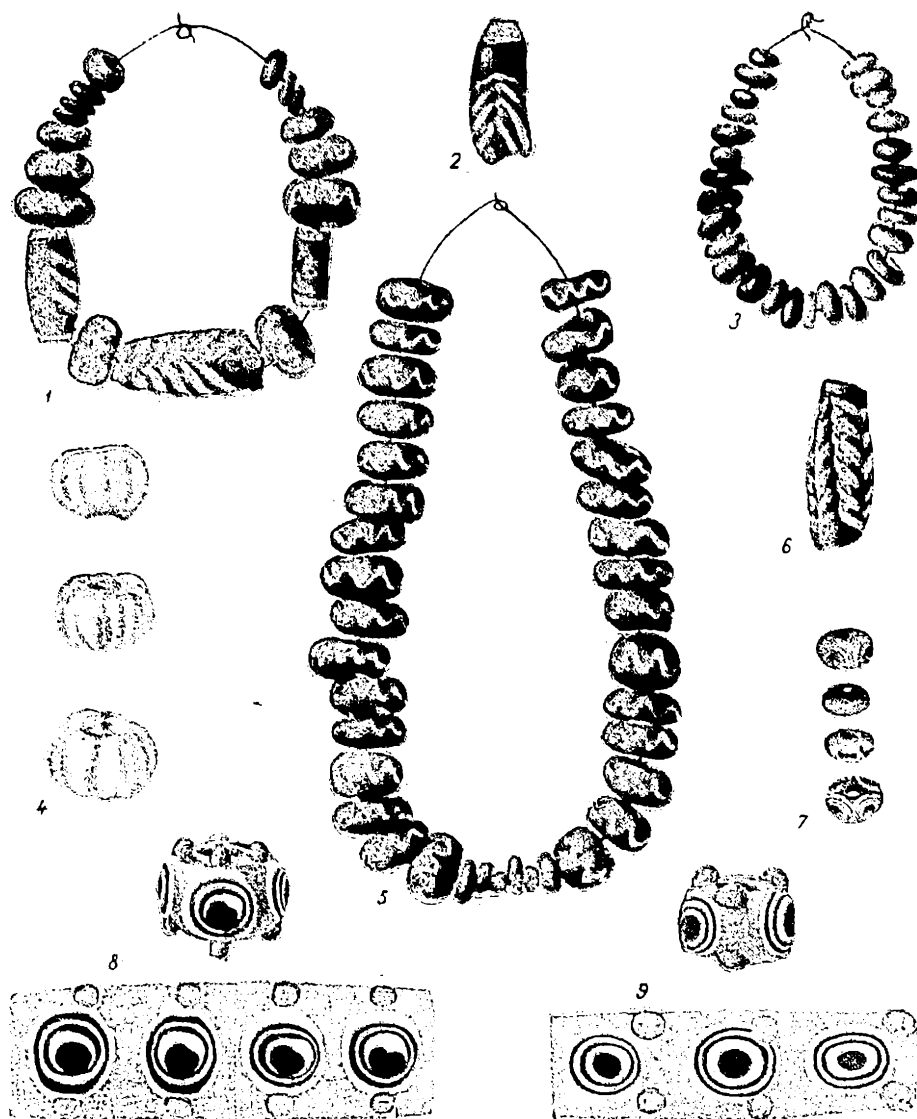

Fig. 3. — Mărgelile de sticlă de la Chotin — Slovacia.

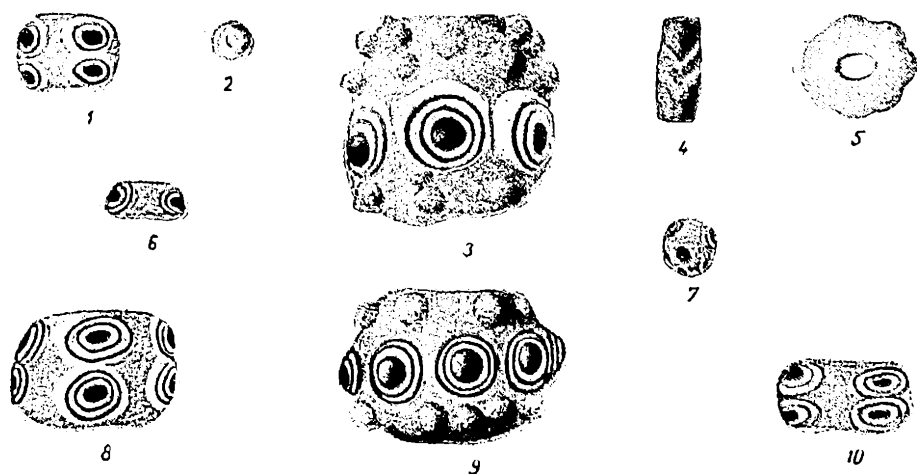

Fig. 4. — Mărgelile de sticlă. 1, 3, 5, Szentes—Vekerzug (după M. Parducz); 2, Békéscsaba—Fényes (după M. Parducz); 4, Szentes—Jaksor (după M. Parducz—G. Csallany); 6, Tîrgu Secuiesc — România; 7, Duranli — Bulgaria; 8, Batoș — România; 9, Sinșva — România; 10, Turdaș — România.

inelor de tîmplă de acest tip, ajungem la constatarea că ele nu pot fi considerate ca scitice deoarece nu apar în inventarul descoperirilor scitice din regiunea Mării Negre. Ele alcătuiesc însă o categorie de elemente culturale aparte în centrul și sud-estul Europei. Un obiect de podoabă cu extremitățile în formă de cap de șarpe se întâlnește în necropolele tumulare tracice datînd din sec. V î.e.n. (Duvanli, M. Brestnica, Musovice, Debnevo)⁶⁹. Inele de tîmplă similare au fost găsite, de asemenea, în Ungaria (bazinul Tisei), Iugoslavia, sudul Slovaciei, România (Transilvania și izolat la est de Carpați) și în unele cazuri în Crimeea (acestea din urmă fiind firește deosebite din punct de vedere tehnic)⁷⁰. Prezența lor în vestul Europei trebuie considerată ca un import. Fibulele terminate cu un cap de șarpe stilizat (fig. 5/8), așa numitele fibule tracice, sînt larg răspîndite⁷¹.

Adesea, în inventarul descoperirilor scitice apar psaliile de fier (fig. 5/3, 7), a căror arie de răspîndire coincide aproximativ cu aceea a inelelor de tîmplă cu extremitățile în formă de cap de șarpe⁷², recent ele s-au semnalat la Ferigile în România, unde au fost găsite și tipuri mai vechi ale acestor obiecte⁷³. Psaliile din acest spațiu (sudul Slovaciei, bazinul Tisei, România) sînt lucrate din trei piese: părțile laterale sînt independente, prinzîndu-se de psalie prin nituri⁷⁴. Dimpotrivă, psaliile scitice nu se compun din trei părți și nu au nituri⁷⁵. Psaliile tracice din sec. V î.e.n., cu capătul lor în formă de cap de șarpe, similare aceloră din Slovacia, bazinul Tisei și România, totuși sînt din bronz și turnate într-o singură piesă⁷⁶. Psaliile de fier, ca și aplicele cruciforme din aceste regiuni constituie, datorită frecvenței lor mari o categorie aparte. Producerea lor este legată de zăcămintele de fier din România, Ungaria și Slovacia⁷⁷.

Printre obiectele din fier mai sînt de menționat pumnalele, așa numitele *akinakes*-uri (fig. 5/2, 6). Ele sînt documentate în descoperirile mai vechi din Slovacia, de la Nové Zámky și Želiezovce, ca și din necropola, cercetată recent, de la Chotin I B. *Akinakes*-urile scitice provenind din regiunea pontică au două tășuri. Dimpotrivă, acelea întîlnite în Slovacia, bazinul Tisei și România sînt cu unul sau două tășuri. Acelea cu un singur tăș alcătuiesc un cerc aparte, după cum a constatat W. Ginters⁷⁸. În legătură cu aceasta mai trebuie menționat că *akinakes*-urile cu un singur tăș sînt cunoscute în nordul Caucazului începînd din sec. VI î.e.n.⁷⁹, iar acelea cu două tășuri ca și *akinakes*-urile cu un tăș apar în mormintele tracice din Bulgaria⁸⁰. Este mai probabil că pumnalele de acest tip, făcînd abstracție de acelea de factură locală cu un singur tăș, provin la noi din regiunile răsăritene. Tucidide și Herodot menți-

⁶⁹ În legătură cu aceasta cf. mai sus notele 49, 52, 53.

⁷⁰ E. Bujor, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., II, fig. 7/17.

⁷¹ V. Mikov, *op. cit.*, fig. 145; B. Filov, *op. cit.*; M. Párducz, *Vekerzug*, II, p. 65; C. Truhelka, *op. cit.*, p. 85 și fig. 65, XL, 2; V. Mikov, *Трапунцкунун субулану*, în *Izvestia-Institut*, VI, 1930—31, fig. 149.

⁷² Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IV, fig. 5/12 a; A. Barb, *Spuren alter Eisengewinnung im heutigen Burgenland*, în *WPZ*, XXIV, 1937, fig. 4; S. Gallus-T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie* în *DissPann*, II, 9, 1939, I—II; M. Du'ek, *op. cit.*, în *AR*, V, 1953, fig. 59, 79, M. Párducz, *Vekerzug*, I, fig. LXI, 2, XLII, 3; J. Eisner, *op. cit.*, p. 152.

⁷³ Al. Vulpe, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, fig. 6/2; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., IV, fig. 5/6, 11.

⁷⁴ M. Du'ek, *op. cit.*, în *SIA*, IX, fig. VI, 3.

⁷⁵ I. D. Liberov, *Хронология памятников Поднепрвия скифского времени*, în *VSSA*, fig. 1.

⁷⁶ I. Venedikov, *Трапунцката изада*, în *Izvestia-Institut*, XXI, 1957, p. 153 și urm.

⁷⁷ M. Du'ek, *op. cit.*, în *SIA*, IX, p. 162, fig. VI, 1; idem, în *AR*, XIV, p. 624.

⁷⁸ W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, în *Vorgeschichtliche Forschungen*, II, 1, Berlin, 1928, p. 23—33; M. Du'ek, *op. cit.*, în *SIA* p. 162.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ M. Mircev, *op. cit.*, fig. 30.

onează folosirea săbiilor cu un tăiș la tracii din regiunea Strymonului⁸¹. Folosirea săbiilor cu două tăișuri la traci este descrisă de Homer⁸². Deja în timpul războiului troian, traciile se situau în fruntea popoarelor de pe coastele Mării Egee care întrețineau comerțul cu arme, mai ales începând din sec. IX până în a doua jumătate a sec. VII î.e.n.⁸³. Prezența pumnalelor cu un singur tăiș, atât la Balta Verde cât și la Ostrovul Mare (regiunea dunăreană a României), este o dovadă, deocamdată slabă, a răspîndirii acestui tip de armă în regiunea Dunării⁸⁴. Înaintarea tracilor, de-a lungul coastelor Mării Negre, spre nord, a venit în contact cu un curent contrar — dinspre nord spre sud — sciții*. Orașele grecești au jucat adesea rolul de centre intermediare. Ca urmare a acestui contact traco-greco-scitic, s-au răspîndit, pe un spațiu considerabil, multe elemente de cultură, ele avînd acolo o evoluție secundară proprie, așa cum a fost cazul pumnalelor de tipul *akinakes*. Întrebuințarea acestor pumnale la traci este dovedită de statuile din piatră provenind din Dobrogea care îi reprezintă înarmați cu *akinakes-uri*⁸⁵.

Vîrfurile de săgeată în trei muchii (fig. 5/12—13) considerate ca scitice⁸⁶, răspîndite în centrul și sud-estul Europei⁸⁷, nu pot constitui o dovadă a prezenței sciților în regiunile respective. T. Sulimirski citează aceste vîrfuri de săgeată în vestul Europei ca o dovadă a expansiunii sciților acolo⁸⁸. Totuși, ele apar și în partea asiatică a U.R.S.S. și, fără a lua în considerație și celelalte elemente de cultură materială, ele nu pot constitui dovezi în sprijinul expansiunii sciților într-un anumit spațiu.

Oglinzile rotunde (discoidale) din inventarul mormintelor din sudul Slovaciei, Ungariei și României au fost deseori considerate ca scitice. În realitate însă, oglinzile de acest tip sînt un produs al meșterilor greci care, ulterior, au constituit prototipul pentru autohtoni. Ele au fost întrebuințate de traci, sciți și greci și uneori prezintă unele deosebiri de detaliu.

Motivul cruciform întors care este socotit ca parte integrantă a garniturii de tolbă sau a piesei de harnașament se găsește în curganele scitice aparținînd atât grupului Kiev cât și Poltava, și anume în sec. VI—V î.e.n.⁸⁹. Decorul constă dintr-un motiv animalier în stil scito-ionic. K. Horedt a alcătuit lista descoperirilor de acest fel, luînd în considerație atât teritoriul României cât

⁸¹ Herodot, VII, 75; Tucicide, II, 96.

⁸² Homer, *Iliada*, XIII, 576, 807.

⁸³ Ch. Danoff, *Zum Kriegswesen der alten Thraker während der Periode der Militärdemokratie*, în *SI*, III, p. 39 și urm.

⁸⁴ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, 1939, fig. 202; idem, în *ESA*, IX, fig. 5 a.

* Cercetătorii romîni care s-au ocupat cu această problemă consideră că răspîndirea tracilor pe teritoriul Republicii Populare Romîne a avut loc mai înainte, la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului (n. red.).

⁸⁵ A. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCIV*, IX, 1958, p. 292, fig. 1; p. 294, fig. 3.

⁸⁶ A. A. Iessen, *Некоторые памятники VIII-VII вв. до н.э. на среднем Кавказе*, în *VSSA*, p. 115, fig. 3, p. 116, fig. 4; V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în *VSSA*, p. 178,

fig. 111, p. 180, fig. IV, p. 182, fig. V; E. I. Krupnov, *Древняя история северного Кавказа*, Moscova, 1960, p. 136; B. B. Piotrovski, *Ванское царство [Урарту]* Moscova, 1959, fig. 79, 84.

⁸⁷ M. Dušek, *op. cit.*, în *AR*, V, 1955, p. 153—157; M. Párducz, *Vekerzug*, I, II, III, fig. XXIX, 3, 4; J. Skutil, *op. cit.*; P. Reinecke, *Eine dreikantige Bronzefeielspitze aus Oberfranken*, în *Germania*, XXV, 1941, p. 82—85; V. Pârvan, *Gelică*, p. 397—398; S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 355—361; T. Sulimirski, *Scythowie na Zachodnem Podolu*, Lwow, 1936, fig. I—XI; Z. Bukowski, *Nowie znaleziska „Scytyjskie” z Polski*, în *Archeologia Polski*, IV, fig. 5—6, 8—10; M. Rostovtzeff, *op. cit.*

⁸⁸ T. Sulimirski, *Die Skythen in Mittel- und Westeneuropa*, Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, 1958, p. 793—799.

⁸⁹ M. Rostovtzeff, *Skythien* ..., p. 533.

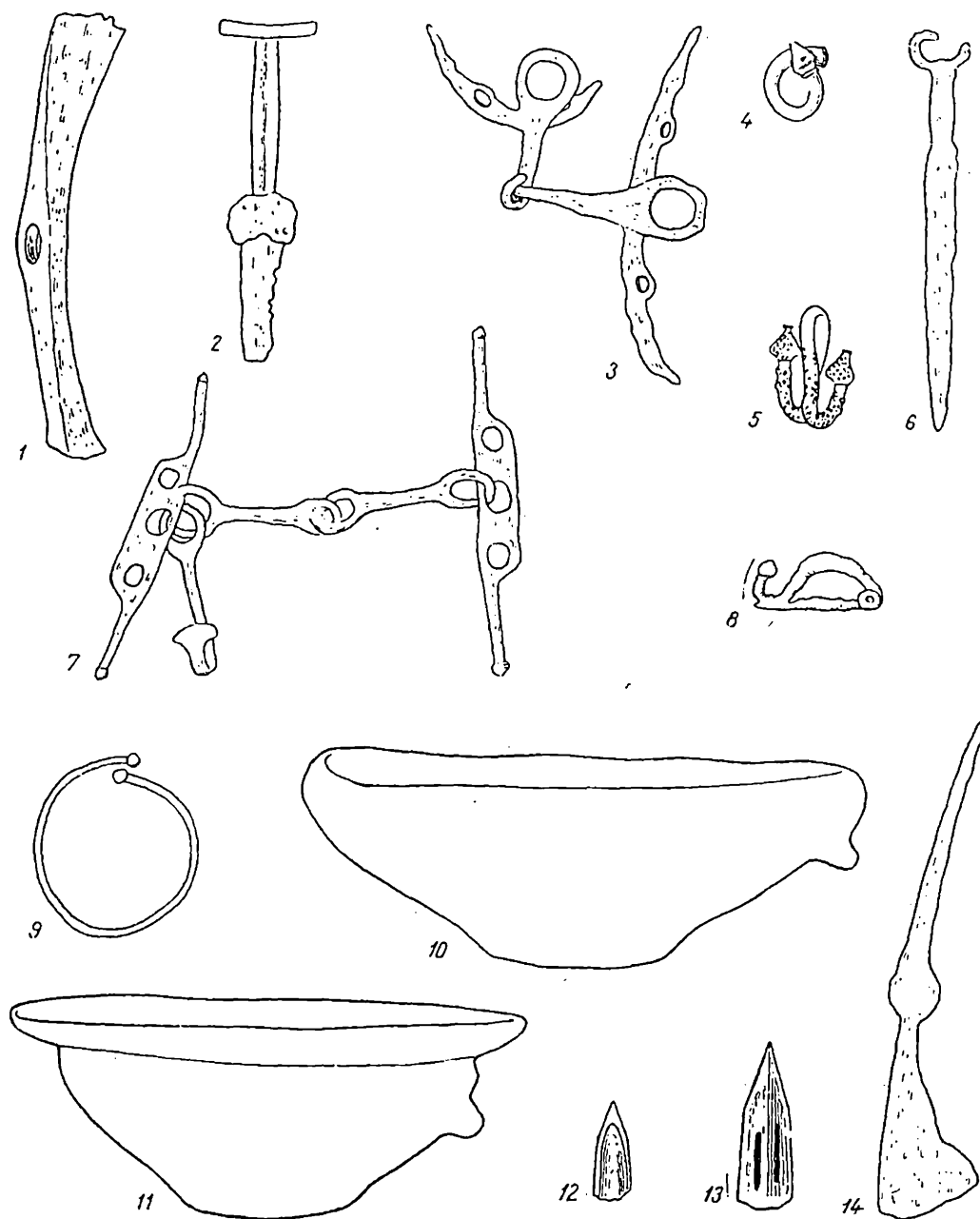

Fig. 5. — Uncle (1, 14), arme (2, 6, 12-13), obiecte de podoabă (4, 5, 8, 9), piese de harnașament (3, 7) și forme ceramice (10-11), din etapa hallstattiană tîrzie; 1-2, Nové Zámky—Slovacia; 3-4, Chotin—Slovacia; 5, Duvanli—Bulgaria; 6, Ravno—Bulgaria; 9, Teiuș—România; 10-11, Senec—Slovacia (după B. Chropovsky); 12, Chotin—Slovacia; 13, Békéscsaba—Ungaria.

și al regiunilor învecinate⁹⁰. Întregind acest repertoriu cu noile descoperiri, și ținînd seama de maniera lor de prelucrare ajungem la concluzia că exemplarele din România, bazinul Tisei, Ungaria și Slovacia reprezintă de cele mai multe ori imitații după modelele autentice scitice sau sînt produse independente ale meșterilor locali. Cele mai multe exemple de aceste garnituri de tolbă se întîlnesc pe teritoriul Romîniei.

În comparație cu bazinul Tisei și sudul Slovaciei, în inventarul mormintelor databile în sec. V—IV î.e.n. din partea de est și vest a Romîniei perlele de sticlă sînt slab reprezentate. S-ar putea ca numărul neînsemnat de mărgele de sticlă din regiunile de sud și de vest ale Romîniei să fie cauzat de faptul că piesele găsite mai de mult nu provin din săpături sistematice ci din descoperiri întîmplătoare în care perlele de sticlă puteau fi ușor neglijate sau chiar neobservate, scăpînd atenției descoperitorilor. Astfel, o serie de perle de acest fel, care atît prin decor cît și prin maniera de prelucrare se încadrează în perioada de care ne ocupăm, sînt atribuite adesea perioadei dacice, adică într-o etapă mai tîrzie. Descoperirile din bazinul Tisei și din sudul Slovaciei (fig. 3, 4) ne oferă o bogată varietate de perle de sticlă⁹¹. Perlele de sticlă de formă sferică sînt de obicei de culoare brun-deschisă. Ele apar, de asemenea, în Moldova în necropola de la Bîrsești și în cetatea de pămînt de la Stîncești, precum și în inventarul altor descoperiri de pe teritoriul Romîniei (Tîrgu Secuiesc, Turdaș, Batoș, Ferigile și Șeică Mică). Decorul lor constă din linii incizate în zigzag și alveole mici umplute cu o culoare galbenă (fig. 4). Unele din ele au decorul constînd din ochiuri mici de culoare albastră. Perle similare au fost descoperite și în Bulgaria⁹². Ele nu se cunosc în inventarul scitic din regiunile Mării Negre și apar rar în zona pontică a Romîniei. De asemenea, aici se întîlnesc și perlele din pastă, acoperite cu o masă sticloasă și decorate cu motive în zigzag în sensuri opuse. Acest motiv decorativ este cunoscut în balsamariile egiptene, iar mai tîrziu în acelea grecești, precum și în mormintele tracice din Bulgaria⁹³. Cunoașterea sticlei s-a introdus din Egipt în Asia Mică, de acolo în Grecia și prin coloniile grecești și centrele de producție, prin intermediul tracilor s-a răspîndit mai departe pe teritoriul Romîniei și în sudul Slovaciei. Perlele celtice din necropolele de pe teritoriul Ungariei și Slovaciei (din sec. III î.e.n.) sînt o continuare a prototipurilor tracice.

Herodot, descriind viața tracilor, menționează obiceiul tatuării corpului la nobilii traci⁹⁴. Pe vasele de la Kul-Oba, îmbrăcămintea războinicilor reprezentați este împodobită cu foarte frumoase ornamente⁹⁵. La fel de nume-

⁹⁰ K. Horedt, *Skythische Riemenzierarte*, in *Dacia* IX—X, p. 545—546; M. Petrescu-Dîmbovița, *К вопросу о галлиатской культуре в Молдове*, in *MIA IZR*, p. 166, fig. 14; B. Benadik, *Skytiský problem ve svetle archeologických nálezů na Slovensku*, in *AR*, V, 1953, p. 672—683.

⁹¹ M. Dušek, *Die Thrako-skythische Periode in der Slowakei*, in *SLA*, IX, 1961, p. 163, 174, fig. VII; M. Párducz, *Vekerzug*, II, fig. X, XI; M. Párducz-D. Csallány, *Székítakori leletek a Szentesi múzeumban*, in *AE*, V—VI, 1944—1945, fig. XLI, 8, XLIV, 12, XLVII, 2; M. Párducz, *Ein Gräberfeld in Hódmezővásárhely-Kishomok aus der Bronze, Skythen, La Tène*

und Germanenzeit, in *Dolgozatok*, Szeged, XVI, 1940, fig. V, 6—8.

⁹² B. Filov, *Новооткрыты тракийски гробници од Дуванли*, in *Izvestia-Institut*, VII, 1932—1933, fig. 56/20, 21.

⁹³ A. Kisa, *Das Glas im Altertum*, I—III, Leipzig, 1908.

⁹⁴ Herodot, V, 6.

⁹⁵ S. I. Rudenko, *Der zweite Kurgan von Pasyryk*, Berlin, 1951; N. M. Beliaev, *Украшения позднеантичной и ранне византийской одессы*, in *Recueil d'études dédiés à la mémoire de N. P. Kondakov*, Praga, 1926, p. 202—203, fig. 1; R. T. Talbot, *The Scythians*, New York, 1957, fig. IV.

roase ca perlele de sticlă sînt și ștampilele din lut ars (pintadere) în inventarul mormintelor din sec. V—IV î.e.n. și anume atît în Slovacia cît și în Ungaria⁹⁶; mai rar apar aceste pintadere în Transilvania și izolat în partea de răsărit a Romîniei (Stîncești). Aceste pintadere diferă ca mărime, tip și motiv decorativ. Întrucît o mare parte din ele sînt prevăzute cu o gaură, se poate presupune că ele erau purtate la gît. Astfel de ștampile nu au fost întîlnite în ținuturile scitice ale Mării Negre, totuși, ca și psaliile de fier, ele sînt documentate în Caucaz și anume în perioada prescitică. În stadiul actual al cercetărilor, trebuie să considerăm ștampilele de lut ca o manifestare culturală a regiunilor cuprinzînd Slovacia, bazinul Tisei și România. Din nefericire, asemenea ștampile nu sînt cunoscute în Bulgaria. Presupunem că aceste obiecte puteau să servească pentru decorare, ca ștampilă și ca obiect pentru desen⁹⁷.

Studiind problematica scitică nu poate fi neglijat ritul de înmormîntare din Hallstatt-ul tîrziu din regiunile la care ne referim în articolul nostru. În general, s-a considerat Europa de sud-est și o parte a Europei centrale — ținutul dintre Tisa mijlocie și Transilvania — ca centru al preinșilor sciți. În ultima vreme, în această arie a fost inclus și sudul Slovaciei, respectiv partea de sud-vest a acestui spațiu⁹⁸. O contribuție la rezolvarea problemei ritului de înmormîntare din sec. V—IV î.e.n. a adus-o M. Párducz prin săpăturile de la Szentes-Vekerzug din Ungaria⁹⁹ precum și săpăturile făcute, de autorul acestui articol, la Chotin, în sud-vestul Slovaciei¹⁰⁰. În legătură cu problema ritului de înmormîntare trebuie precizat ceea ce prezintă deosebit această regiune. Sînt considerate ca morminte „scitice” clasice acelea de la Tápíószentmárton, Zöldhalompuszta, Gyoma și Gyöngyös. În aceste descoperiri ritul de înmormîntare este mereu același: incinerare în mormînt tumular. La Gyoma groapa mormîntului era căptușită cu lemn. M. Párducz, pe baza săpăturilor sale de la Szentes-Vekerzug, a determinat așa numita grupă Vekerzug, și anume nu numai luînd în considerație ritul de înmormîntare (incinerare și inhumare în poziție întinsă sau chircită), ci și după prezența elementelor de cultură materială, caracteristice, întîlnite mai adesea, ca de exemplu, psaliile de fier. În acest cimitir s-au găsit morminte de cai îngropați împreună cu căruțe¹⁰¹. Dar nici într-un caz aceste morminte de cai nu erau în legătură cu acelea de oameni. În unele cazuri, căruța, în prealabil, fusese distrusă sau arsă și așezată astfel peste calul înmormîntat. La Chotin (Slovacia) ritul de înmormîntare este foarte asemănător aceluia de la Szentes-Vekerzug. Aici s-au găsit și morminte de incinerare pe lîngă cele de inhumare, și anume cu schelete în poziție întinsă sau chircită, așezate în mod excepțional pe burtă sau în poziție șezîndă. Dintr-un număr de 12 schelete de cai (semnalate pînă în 1962), 10 erau înmormîntați aparte și numai în două cazuri s-a găsit cîte un schelet de cal, respectiv unul într-un mormînt uman de inhumare și altul într-unul de incinerare. În acest cimitir s-au găsit cele mai bogate morminte, parțial jefuite, al căror tumul era construit cu pămînt. Se întîlnesc morminte duble, sau chiar triple (respectiv soț și soție; soț, soție și copil). Dintre necropolele cercetate pînă acum în Slovacia, cea mai vestită este aceea

⁹⁶ M. Dušek, *op. cit.*, în *SLA*, IX, 1962, p. 163, fig. 1, 6, 7.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ M. Párducz, *Vekerzug*, I, II, III, în *ActaArch*, respectiv, II, IV, V.

¹⁰⁰ M. Dušek, *op. cit.*

¹⁰¹ M. Párducz, *op. cit.*

de la Senec (săpată de B. Chropovský)¹⁰² iar cea mai estică, aceea de la Michalovce, cercetată de Z. Cilinská¹⁰³ și atribuită culturii Kuștanovice, deși după elementele de inventar aparține grupei Vekerzug.

În ceea ce privește Transilvania, deocamdată aici predomină mormintele de inhumație, cu excepția necropolei de la Ciumbrud (raionul Aiud), unde, alături de morminte de inhumație, apar și acelea de incinerație¹⁰⁴.

Cultura Kuștanovice se caracterizează prin morminte de incinerație cu movile fără construcție de piatră¹⁰⁵. Tumulul are formă circulară pînă la ovală. Mormîntul tumular XI se situează, prin inventarul său de factură La Tène, în afara culturii Kuștanovice. Regiunea din vestul Podoliei și sudul Poloniei formează o grupă deosebită atît din punct de vedere al ritului funerar cît și al elementelor din inventarul mormintelor¹⁰⁶. Ca și în cercul Kuștanovice, apar și aici morminte tumulare cu deosebire că în acest din urmă caz la construirea movilelor s-au folosit pietre. După construcția mormintelor tumulare distingem aici două grupe. Prima grupă o formează mormintele tumulare, în care întîlnim un cerc de piatră cu un diametru de 8—10 m. În mijocul acestui cerc s-a săpat groapa mormîntului care de asemenea este căptușită cu pietre. Cea de-a doua grupă constă din tumuli avînd un diametru de 5 m, la care groapa mormîntului respectiv este căptușită cu birne de lemn și acoperită cu pietre. În ambele grupe de morminte tumulare s-a semnalat o singură construcție din lemn. O deosebire esențială în felul ritului de înmormîntare, față de acela caracteristic culturii Kuștanovice, constă în faptul că în grupa din Podolia este reprezentat deopotrivă atît ritul incinerației cît și acela al inhumației. Prima grupă de morminte tumulare se caracterizează prin inhumație, cea de-a doua prin incinerație. După resturile scheletelor, ale au fost așezate în poziție chircită¹⁰⁷. În această arie, ca și la Vekerzug și Chotin, sînt documentate morminte duble. Morminte de cai nu s-au găsit totuși, deși piesele de harnașament nu lipsesc din inventarul funerar.

Cel de-al patrulea grup îl constituie regiunile din vecinătatea de răsărit a Carpaților, de pe teritoriul Romîniei, caracterizate prin morminte de inhumație, datînd dintr-o fază hallstattiană mai veche, cu schelete în poziție chircită și fără elemente scitice în inventarul lor, cum este cazul necropolei de la Stoicani¹⁰⁸.

Necropola tumulară de la Balta Verde¹⁰⁹, datată în sec. VI î.e.n., se caracterizează prin morminte de inhumație în movilă; aici este vorba însă de o influență ilirică (același lucru se poate spune și despre cimitirul de la Ferigile). Pînă nu demult, din cauza insuficienței cercetărilor, nu se putuse preciza dacă pentru această etapă este caracteristic numai ritul inhumației sau numai incinerația. Cercetările mai ample din ultimii ani de la Bîrsești și din alte locuri¹¹⁰ au permis să se conchidă că Hallstattul tîrziu se caracterizează prin morminte de incinerație. Avînd în vedere acest fapt, trebuie să revenim asupra părerii

¹⁰² B. Chropovský, *Skythisch Hallstattzeitliches bi-rituelles Gräberfeld in Senec*, în *Studijné zvesti AU-SAV*, 9, Nitra, 1962, p. 131—142.

¹⁰³ Z. Cilinská, *op. cit.*

¹⁰⁴ I. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Ciumbrud*, în *Materiale*, VII, p. 191—199.

¹⁰⁵ J. Böhm, *op. cit.*

¹⁰⁶ T. Sulimirski, *Scythowie ...*, Lwow, 1936.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 187.

¹⁰⁹ D. Berciu-E. Comșa, în *Materiale*, II.

¹¹⁰ S. Morintz, *op. cit.*

emise anterior în ceea ce privește Moldova, ca o regiune căreia îi este caracteristic ritul inhumăției; acest rit se leagă numai de faza mai veche hallstattiană în timp ce pentru perioada mai târzie este caracteristică incinerăția¹¹¹. În această din urmă perioadă mormintele tumulare sînt acoperite cu pămînt și pietre de rîu (Bîrsești) sau numai cu pietre¹¹².

O grupă importantă o constituie aceea documentată pe teritoriul Bulgariei caracterizată prin necropolele tumulare cu morminte în cutie de piatră așezate în mijlocul movilelor. Resturile cinerare erau depuse în urnă (Rovno)¹¹³. În schimb, cimitirele tumulare de la Bașova, lângă Duvanli, se caracterizează prin prezența gropilor căptușite cu lemn, deși aici este vorba de morminte de incinerăție¹¹⁴. Dimpotrivă, în mormintele tumulare de la Alexandrovo¹¹⁵, Malka Brestnița, lângă Teteven¹¹⁶, Bajlovo ca și la Debnevo sînt documentate atît mormintele de incinerăție cît și acelea de inhumăție¹¹⁷. Necropola tumulară de la Bașova a fost datată de I. Velkov la sfîrșitul secolului V î.e.n.¹¹⁸ iar necropolele tumulare de la Lovceanska și Tetevensko sînt datate de V. Mikov în secolele V-IV î.e.n.¹¹⁹. Cimitirul tumular de la Rovno este datat de M. Mircev în secolele VII-VI î.e.n.¹²⁰, iar A. Milčev datează necropola de la Debnevo deopotrivă în secolele VII-VI î.e.n.¹²¹. B. Filov datează necropola tumulară de la Duvanli în sec. V î.e.n.¹²².

Comparînd regiunile de care ne-am ocupat mai sus, constatăm că în Hallstatt-ul tîrziu, în regiunile de la est de Carpați predomină ritul incinerăției cu morminte tumulare, spre sud însă, și anume pe teritoriul Bulgariei, se întîlnește atît incinerăția cît și inhumăția în movile. Dimpotrivă, în regiunile situate la vest de Carpați constatăm biritualismul (morminte de inhumăție cu scheletele în poziție întinsă sau chircită), însă numai în mod excepțional în movile (Zöldhalompusztá, Szentes-Vekerzug, Tápiószentmárton, Gyoma). În mormîntările de cai cu resturi de căruță, ca acelea de la Szentes-Vekerzug, sau în mormîntări izolate de cai (Chotin în Slovacia, Szentes-Vekerzug în Ungaria) nu se mai întîlnesc în nici unul din cimitirele din regiunile studiate de noi. Astfel de morminte nu se cunosc încă în regiunile scitice din stepele Mării Negre.

În curganele scitice cu inventar luxos au fost descoperite morminte cu cai dar nu de cai; căpetenia scită este înmormîntată împreună cu caii, ceea ce constituie o deosebire fundamentală între regiunea scitică a Mării Negre și aceea a bazinului Tisei și Slovacia, ultimele neputînd fi considerate nici scitice și nici influențate de sciți. Astfel de morminte nu se cunosc pînă în prezent în Moldova unde ar trebui să existe, dacă admitem o invazie scitică dinspre est spre vest. Ele nu sînt documentate nici în Transilvania. Transformarea în concepția despre viață nu putea să survină brusc și mai ales cu atît mai puțin la o pătură superioară pe care sciții ar fi reprezentat-o în centrul și sud-estul Euro-

¹¹¹ M. Dušek, *op. cit.*, în *SlA*, IX.

¹¹² Al. Vulpe, *op. cit.*; S. Morintz, *op. cit.*; M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*

¹¹³ M. Mircev, *op. cit.*; B. Filov, *op. cit.*; I. Velkov, *op. cit.*

¹¹⁴ B. Filov, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, VII, p. 217—280.

¹¹⁵ V. Mikov, *op. cit.*

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ P. Popov, *op. cit.*

¹¹⁸ I. Velkov, *op. cit.*

¹¹⁹ V. Mikov, *op. cit.*

¹²⁰ M. Mircev, *op. cit.*

¹²¹ A. Milčev, *Das Hügelgrab bei der Ortschaft Debnevo in Bulgarien*, în *SlA*, VI, 1958, p. 99—108.

¹²² B. Filov, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, VI, 45—56; *idem*, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, VII, p. 217 și urm.

pei. Ne este cunoscut din Herodot, că cea mai mică violare a obiceiurilor scitice de către străini, era pedepsită foarte aspru¹²³. Incinerarea nu este cunoscută la căpeteniile scite și de aceea mormintele de incinerare cu un inventar bogat în aur nu pot fi atribuite sciților. M. Fettich ocupându-se de elementele de inventar de la Zöldhalompuszta crede că ele au fost produse după modele scitice¹²⁴. Dacă avem în vedere faptul că atelierile grecești din regiunea pontică lucrau pentru sciți și traci și acela după care căpeteniile tracice importau diferite produse din atelierile greco-scitice din Ucraina de vest¹²⁵, ajungem în mod cert la părerea că nici descoperirile „scitice” din Bulgaria și nici acelea documentate în necropolele tumulare cu morminte de incinerare de la Zöldhalompuszta, Tápiószentmárton și Gyöngyös nu aparțin căpeteniilor scite¹²⁶.

Ele aparțineau căpeteniilor tracice influențate de cultura scitică. În descrierea ritului de înmormântare al sciților Herodot menționează numai inhumanitatea atât pentru șefii sciți cât și pentru ceilalți membri ai acestui grup etnic¹²⁷. Totuși, în descrierea ritului de înmormântare al tracilor, el deosebește inhumanitatea și incinerarea și chiar în tumuli. Mai departe Herodot relatează că la traci soțul se înmormintează împreună cu soția sa¹²⁸. Cercetările arheologice din necropolele scitice din regiunea pontică a U. R. S. S. confirmă aceste informații ale lui Herodot. Da asemenea, săpăturile din Bulgaria, România, Ungaria și sudul Slovaciei confirmă deopotrivă relatările aceluiași autor grec despre traci.

Cercetările arheologice din R. S. S. Ucraineană și R. S. S. Moldovenească au dovedit de asemenea, că, începând cu sfârșitul secolului VII î.e.n., populațiile scitice de stepă au influențat evoluția culturală a triburilor de pe malul drept al Niprului. După A. I. Meliukova încă din Hallstatt-ul timpuriu triburile tracice afectaseră regiunea Nistrului, totuși această grupă tracică nu a avut o influență prea mare asupra evoluției culturale de acolo¹²⁹. Prin sosirea tracilor, influența sciților — care în Hallstatt-ul timpuriu se exercitase prin Moldova spre Transilvania — a fost întreruptă. Descoperirile tracice din România întregesc numai și scot în evidență separarea regiunilor carpato-dunărene și a aceloră situații mai la sud, de influența scitică¹³⁰. O dată cu înaintarea tracilor spre nord, prin Dobrogea, în Moldova și în regiunile învecinate, s-a stăvilit expansiunea scitică către sud. Descoperirile scitice din Moldova și din regiunile situate în extremitatea de sud a Moldovei sînt, în comparație cu acelea autohtone, atât de reduse ca număr încît nu se poate vorbi nici de o ocupație durabilă a unor anumite părți ale spațiului respectiv de către sciți și nici de prezența lor masivă. Atacul regelui Ateas în anul 339 în Dobrogea, împotriva regelui Filip al Macedoniei, nu a avut ca urmare o supunere (stăpînire) de o durată mai mare a sciților aici. Relațiile comerciale ale sciților cu orașele grecești duceau desigur prin regiunile stăpînite de traci. De asemenea, comerțul cu aur, fier și sare din

¹²³ Herodot, IV, 76.

¹²⁴ N. Fettich, *La trouvaille Scythe de Zöldhalompuszta près de Miskolc*, Budapest, 1928.

¹²⁵ A. Aricescu, *op. cit.*; A. A. Iessen, *Recká koloniasce severního cernomori*, Praga-Brno, 1951.

¹²⁶ B. Filov, *op. cit.*; M. Dušek, *op. cit.*, în *SlA*, IX, 1961.

¹²⁷ Herodot, IV.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ A. I. Meliukova, *Памятники скифского времени*, p. 100—102.

¹³⁰ A. I. Meliukova, *Культура эпохи поздней бронзы и скифского периода в степном Поднестровье*, comunicare prezentată cu ocazia seminarului romîno-sovietic în legătură cu probleme de comună primitivă, București, octombrie, 1962; Dorin Popescu, *Problema Sciților pe teritoriul R.P.R.*, *ibidem*; M. Petrescu-Dîmbovița-Adrian Florescu, *Sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului pe teritoriul R.P.R. în lumina ultimilor cercetări arheologice*, *ibidem*.

Transilvania ducea tot prin regiunile tracice. Conviețuirea pașnică dintre populațiile autohtone și acelea apropiate tracice este dovedită prin necropolele atît de la est cît și de la vest de Carpații Transilvaniei, unde, în ultimul caz, în bazinul Tisei și în Slovacia sînt documentate cimitire birituale. Ceramica lucrată la roată constituie alături de alte elemente de cultură materială (perle de sticlă, psalii, etc.) o dovadă asupra rolului de intermediari al tracilor. Sciților nu le erau cunoscute aceste produse și nici tehnica lor de prelucrare așa că ei nu puteau să le răspîndească. Dimpotrivă, tracii cunoșteau produsele pentru uzul sciților din contactul nemijlocit cu orașele grecești de pe teritoriul Mării Negre și, în acest fel, ei au devenit, în parte, și răspînditorii culturii scitice.

Pe baza acestei treceri în revistă a faptelor, putem considera că sudul Slovaciei, sudul Ungariei, România și Bulgaria, începînd aproximativ cu a doua jumătate a sec. VI î.e.n. pînă la începutul sec. III î.e.n., formează un cerc cultural cu trăsături comune, care se află sub o puternică influență din Tracia impregnată de o serie de elemente de cultură scitică și grecească. Descoperirile tracice de pe teritoriul Romîniei ca și acelea de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești atestă ruperea legăturilor din regiunile sudice și ca o consecință a acestui fapt porțiunea situată la vest de acest spațiu ajunge sub influența triburilor tracice. Populația autohtonă, care a fost organizată de aceste triburi, a ținut piept mai tîrziu celților, în înaintarea lor spre est. Sudul Slovaciei și estul Ungariei constituie o regiune de margine care a fost stăpînită de traci.

Perioada traco-scitică, din regiunile de care ne-am ocupat mai sus, se încadrează între anii 550—350/300 î.e.n. La începutul acestei perioade populația autohtonă din Moldova a luat contact cu sciții iar în secolul IV î.e.n. se constată necropolele birituale hallstattiene tîrzii în bazinul Tisei și în sud-vestul Slovaciei cu un inventar constînd din ceramică lucrată la roată și perle din sticlă. Avînd în vedere imensitatea spațiului ce caracterizează perioada traco-scitică, care, la rîndul său, se leagă de etapa anterioară traco-cimeriană (750—550 î.e.n.), n-ar fi exclus ca în unele regiuni limita cronologică inferioară să poată fi coborîtă mai jos, ea fiind condiționată de apariția celților în masivul carpatic¹³¹.

MIKULAS DUŠEK (Nitra)

КАРПАТО-ДУНАЙСКИЕ ОБЛАСТИ И ЮЖНАЯ СЛОВАКИЯ В ПОЗДНЕМ ГАЛЬШТАТЕ

РЕЗЮМЕ

Находка в Весттерфельде, а также и другие подобные ей, некоторые из них изолированные, имеют большое значение в связи с гипотезой о направлении проникновения скифов из Причерноморских областей в Центральную Европу. Скифы безусловно все-

¹³¹ J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, p. 274—289; T. Sulimírski, *Die thrako-kimmerische Periode in Südostpolen*, in *WPZ*, XXV, 1938, p. 129—151; I. Nestor, *Ein thrako-kimmerischer Goldfund aus*

Rumänien, in *ESA*, IX, 1934, p. 175—186; M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, in *SLA*, IX, 1961, p. 155—174.

ляли территорию Румынии и частично ряд смежных областей (Подолию, Северо-восточную Болгарию), однако не в такой степени, как это предполагалось и предполагается еще.

Скифы жили на территории Румынии. Что касается Венгрии, Чехословакии и остальной части Центральной Европы, можно говорить лишь о находках, принадлежащих скифскому стилю, что однако еще не является доказательством наличия скифов в этих областях. В данной работе автор исследует скифский вопрос, основываясь главным образом на находках позднего гальштата как на территории Причерноморья, нижнего Подунавья и Молдовы, так и на юге Словакии.

Молдова входит в соприкосновение со скифской культурой во второй половине VI в. до н.э. и в начале V в. до н.э. В последнее время разрешению этого вопроса содействовали раскопки С. Моринца в курганном могильнике в Бырсешти на юге Молдовы (см. прим. 9) и Адриана Флореску в городище из Стынчешть на севере Молдовы.

Бырсештский курганный могильник относится автором к тем могильникам, инвентарь которых свидетельствует о наличии с одной стороны автохтонного элемента, а с другой стороны, восточно-скифского и юго-фракийского влияний.

В VII—VI вв. до н.э. связи между Молдовой и Карпато-дунайскими областями прерываются. В Олтении постепенно появляются гальштатские элементы, связанные с южно-дунайскими областями, где проживали фракийские племена. Таким образом, Добруджа и Олтения являются областями, через которые новое культурное течение южно-дунайского происхождения проникло в Молдову. В результате продвижения на север фракийских племен Молдова была изолирована от юго-западных областей Украины.

Далее автор констатирует, что Трансильвания в это время, по сравнению с Молдовой, имеет своеобразную эволюцию материальной культуры благодаря наличию богатых природных запасов золота, серебра и железа. Отсутствие этого сырья в находящихся на востоке от Карпат областях заставило население из Молдовы удовлетворять свои потребности путем ввоза готовых изделий из греческих причерноморских колоний; отсюда эти изделия проникали еще дальше на север и запад. Торговые сношения с греческими колониями, особенно в IV—III вв. до н.э., содействовали существенному постепенному изменению экономической структуры данных областей.

Для разрешения спорных вопросов, связанных с предполагаемым вторжением скифов в Венгрию и Чехословакию, необходимо учитывать положение в целом на данном пространстве в данную эпоху. Среди гальштатских поздних могильников, выявленных на юго-западе Словакии, следует упомянуть и могильник с трупосожжением из Нове-Замке. По мнению автора, этот могильник имеет очень большое значение, потому что в его инвентаре появляется тот же керамический материал, который встречается в период между концом V в. до н.э. и началом III в. до н.э. на очень обширной территории, включая Болгарию, Румынию, Тисский бассейн, Венгрию и частично Югославию (см. прим. 47). Общими формами, распространенными на этой обширной территории, являются так называемые урны типа Виллонова и мешковидные сосуды, украшенные выпуклостями на краю венчика или налешным валиком с отщипами либо с вдавленным пальцем орнаментом.

Начиная с V в. до н.э. в инвентаре могильников из Румынии, Болгарии, Тисского бассейна и юга Словакии появляются чашки, слепленные вручную или на гончарном круге, усеченно-биконической формы с возвышенной ручкой (см. прим. 52).

Данный керамический элемент, с точки зрения эволюции материальной культуры, представляет собой большой прогресс по сравнению с областями, расположенными на восток и запад рассматриваемой территории. Формы этой керамики неизвестны в областях, где можно говорить о присутствии скифов (степи на северном побережье Черного моря) (см. прим. 60).

Так называемые бронзовые посеребренные височные кольца с змеевидными открытыми концами не могут быть признаны скифскими, а железные псалии, найденные в том же ареале, состоят из трех частей (см. прим. 72).

Скифские кинжалы типа акинака из причерноморских областей — двулезвийные. Кинжалы, найденные на территории Румынии, в Тисском бассейне и на юге

Словакии, однолезвийные или двулезвийные. Бронзовые трехгранные наконечники стрел, распространенные в центральной и юго-восточной Европе, не являются признаком наличия скифов в данных областях. Бронзовые дисковидные зеркала были изготовлены греческими мастерами, а позднее, в отдельных случаях, и местными мастерами на основе греческих прототипов. Ими пользовались фракийцы, скифы и греки.

Крестовидный мотив, являющийся составной частью конского убора, обнаружен в погребальном инвентаре скифских курганов, принадлежащих как Киевской, так и Полтавской группам VI—V вв. до н.э. (см. прим. 89). Такие предметы очень часто встречаются на территории Румынии.

Стекло, проникшее из Египта в Малую Азию, а оттуда в Грецию и греческие колонии, было воспринято потом фракийцами и распространено по территории Румынии и севернее до Словакии.

Фракийские находки из Румынии пополняют и уточняют различия между карпато-дунайскими и соседними западными областями в том, что касается скифского влияния. Продвижение фракийцев на север в Молдову, через Добруджу и соседние области, остановило экспансию скифов на запад.

Скифские находки в Молдове и в областях, находящихся южнее, очень ограничены и не позволяют еще говорить о более продолжительной скифской оккупации определенных частей этого пространства, а также и о наличии здесь большого числа скифов.

На основе этих данных можно установить, что юг Словакии и Венгрии, Румыния и Болгария, начиная приблизительно со второй половины VI в. до н.э. и до начала III в. до н.э., составляли ареал культуры, находившейся под сильным влиянием южно-дунайских фракийцев, оказывавшимся посредством ряда греческо-скифских элементов материальной культурой. Позднее автохтонное население, организованное фракийцами, сопротивлялось продвижению кельтов на восток, юг Словакии и восточная Венгрия явились окраинными областями территории, на которой господствовали фракийцы.

На данном пространстве фрако-скифский период длится от 550 до 350/300 гг. до н.э. Первые сношения местного населения Молдовы со скифами относятся к началу этого периода. Позднегалльстатские могильники из Тисского бассейна на юге и юго-западе Словакии, в инвентаре которых появляется сработанная на гончарном кругу керамика и стеклянные бусы, датируются IV в. до н.э. Принимая во внимание огромное пространство, характеризующее фракийско-скифский период, который в свою очередь связан с предыдущим киммеро-фракийским этапом (750—550 гг. до н.э.), можно бы отодвинуть нижнюю хронологическую границу для некоторых областей. Нижняя хронологическая граница определяется появлением кельтов в Карпатских горах.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Формы керамики позднего гальштатского периода 1—3, Хотин—Словакия; 4—5, Мунджиляр—Болгария (по Г. Фееру); 6—12, Равно—Болгария (по М. Мирчеву); 13, Сентеш—Венгрия (по М. Пардуцу); 14—16, Мунджиляр—Болгария.

Рис. 2. — Формы керамики позднего гальштатского периода (Румыния). 1, Бырсесть (по С. Моринцу); 2, Теюш (по И. Х. Кришану); 3, Чипэу-Гара (по Н. Власе); 4—6, Фериджеле (по А. Вульпе); 5, Боян (по В. Кристеску); 8—9, Бырсесть (по С. Моринцу); 7, Фериджеле (по А. Вульпе); 10—11, Бырсесть (по А. Вульпе).

Рис. 3. — Стеклянные бусы из Хотина—Словакия.

Рис. 4. — Стеклянные бусы. 1, 3, 5, Сентеш-Фекерауг—Венгрия (по М. Пардуцу); 2, Бенешгобо-Фенеш—Венгрия (по М. Пардуцу); 4, Сентеш-Йокшор—Венгрия (по М. Пардуцу-Г. Чаллани); 6, Тыргул-Секуеск—Румыния; Дуванли—Болгария; 8, Батош—Румыния; 9, Шейка Микэ—Румыния; 10, Турдаш—Румыния.

Рис. 5. — Орудия труда (1, 14); оружие (2, 6, 12—13); украшения (4, 5, 8, 9); конская сбруя (3, 7) и формы керамики (10—11) позднего гальштатского периода. 1—2, Нове-Замне—Словакия; 3—4, Хотин—Словакия; 5, Дуванли—Болгария; 6, Равно—Болгария; 7, Фериджеле—Румыния (по А. Вульпе); 8, Мунджиляр—Болгария; 9, Теюш—Румыния; 10—11, Сенец—Словакия (по Б. Храповскому); 12, Хотин—Словакия; 13, Бекешчобо—Венгрия.

LES RÉGIONS CARPATO-DANUBIENNES ET LE SUD DE LA SLOVAQUIE À L'ÉTAPE HALLSTATTIENNE TARDIVE

RÉSUMÉ

Les découvertes de Vetersfelde, ainsi que d'autres découvertes analogues, dont quelques-unes isolées, sont considérées comme une contribution à l'hypothèse que les Scythes aient avancé des régions du Pont vers l'Europe centrale. Le territoire de la Roumanie et une partie des régions voisines (la Podolie et la Bulgarie du nord-est) ont été indiscutablement habités par les Scythes, mais non pas aussi intensément qu'on le suppose d'habitude.

La Roumanie a été habitée par les Scythes. Quant à la Hongrie, la Tchécoslovaquie et le reste de l'Europe centrale, on peut parler d'une série de découvertes impliquant partiellement le style scythique, mais qui n'indiquent pas la présence des Scythes. Dans le présent travail, l'auteur apporte une contribution au problème scythique, en s'occupant surtout du territoire de la Moldavie et de l'espace compris entre le Danube et la mer Noire, ainsi que du sud de la Slovaquie.

La Moldavie vient en contact avec la culture scythique dans la seconde moitié du VIe siècle et au début du Ve siècle av.n.è. Ces dernières années, les fouilles effectuées par S. Morintz dans la nécropole tumulaire de Bîrsești — Moldavie du sud — (voir la note 9 de l'article) et celles d'Adrian Florescu à Stîncești — Moldavie du nord — où il s'agit d'une forteresse en terre, représentent également une contribution à ce problème.

La nécropole de Bîrsești se situe parmi celles dont l'inventaire atteste la continuité des éléments autochtones, ainsi que les influences scythiques (à l'est) et thraces (au sud).

Aux VIIe—VIe siècles av.n.è. les relations entre la Moldavie et les régions carpato-danubiennes ont été interrompues. En Olténie, les éléments hallstattiens provenant des régions sud-danubiennes, c'est-à-dire des régions habitées par les tribus thraces, font peu à peu leur apparition. C'est à travers la Dobroudja et l'Olténie que le nouveau courant culturel, originaire du sud du Danube, a pénétré en Moldavie.

A la suite de la progression des tribus thraces vers le nord, le territoire de la Moldavie a été isolé des régions situées au sud-ouest de l'Ukraine.

Par rapport à la Moldavie, la Transylvanie a connu à la même époque une évolution culturelle différente, déterminée par sa grande richesse en or, argent et fer. A cause de l'absence de ces matières premières dans la région de l'est des Carpates, on a importé des produits finis des colonies grecques situées au bord de la mer Noire, afin de satisfaire aux nécessités de la population de Moldavie; ces produits ont circulé ensuite plus loin, vers le nord et l'ouest.

Les relations commerciales avec le monde des colonies grecques, notamment aux IVe—IIIe siècles av.n.è., ont peu à peu contribué au changement essentiel de la structure économique des régions respectives.

Pour résoudre tous les problèmes concernant la soi-disant invasion des Scythes en Hongrie et en Tchécoslovaquie, on doit tenir compte de l'ensemble de la situation de cet espace à l'époque en question.

Parmi les nécropoles hallstattiennes tardives du sud-ouest de la Slovaquie, il faut mentionner celle de Nové Zámky, à tombes d'incinération, dans l'inventaire desquelles apparaît le même matériel céramique que celui datant de la période qui va de la fin du Ve siècle et le début du IIIe siècle av.n.è. et provenant du territoire de la Bulgarie et de la Roumanie, du bassin de la Tisza, de la Hongrie et partiellement de la Yougoslavie (voir la note 47). Les formes communes, répandues dans cet espace sont représentées par les soi-disant urnes du type Villanova et par les vases en forme de sac, ayant, sous la bordure, des proéminences ou une bande en relief, crénelée ou alvéolée.

A partir du Ve siècle av.n.è. dans l'inventaire des tombes de la Roumanie, de la Bulgarie, du bassin de la Tisza et du sud de la Slovaquie apparaissent les tasses,

travaillées à la main ou au tour de potier, de forme bitronconique, ayant une anse en bande, surélevée (voir la note 52). Sous l'aspect de l'évolution culturelle, cet élément céramique constitue un progrès important par rapport aux régions situées à l'est ou à l'ouest de l'espace en question. Dans les régions où l'on peut parler d'un établissement des Scythes (les steppes du nord de la mer Noire), cette forme céramique n'est pas connue (voir la note 60).

Les soi-disant anneaux de tempe, en bronze, argentés, aux extrémités en tête de serpent, ne peuvent pas être considérés comme étant de provenance scythique.

Les mors en fer, qui ont la même aire de diffusion que les anneaux de tempe (voir la note 72), sont formés de trois parties.

Les akinakès scythes rencontrés dans la région de la mer Noire ont deux tranchants. Ceux qui ont été trouvés sur le territoire de la Roumanie, du bassin de la Tisza et du sud de la Slovaquie ont un ou deux tranchants. Les pointes de flèche, à trois arêtes, en bronze, répandues au centre et au sud-ouest de l'Europe, ne constituent pas un indice de la présence des Scythes dans ces régions.

Les miroirs discoïdes en bronze ont été travaillés par des artisans grecs et, plus tard et isolément, par des artisans autochtones; d'après des prototypes grecs. Ils ont été utilisés par les Thraces, les Scythes et les Grecs.

Le motif cruciforme a été rencontré, comme partie constitutive, sur des pièces de harnachement qui se trouvent dans l'inventaire funéraire des tombes (kourganes) scythes appartenant aux groupes Kiew, ainsi qu'à ceux de Poltavka datant du VIe—Ve siècle av.n.è. (voir la note 89).

La présence de ces pièces est très fréquente sur le territoire de la Roumanie. L'emploi du verre s'est répandu d'Égypte en Asie Mineure; ensuite, à travers la Grèce et les colonies grecques, il a été connu par les Thraces et diffusé sur le territoire de la Roumanie et même plus loin, jusqu'en Slovaquie.

Les découvertes thraces de Roumanie complètent et accentuent la différence qui existe entre les régions carpato-danubiennes et ses voisines de l'ouest en ce qui concerne l'influence scythique. La progression des Thraces vers le nord — en Moldavie — à travers la Dobroudja et les régions environnantes, a représenté un obstacle dans l'expansion des Scythes vers l'ouest.

Les découvertes scythes de la Moldavie et des régions situées au sud de cette province sont fort peu nombreuses, de sorte qu'on ne peut encore parler d'une occupation scythique de durée quant à une certaine partie de cet espace, ni d'une présence massive des Scythes dans ces contrées.

En partant de ces faits on peut constater que le sud de la Slovaquie et de la Hongrie, la Roumanie et la Bulgarie ont formé ensemble, depuis la seconde moitié du VIe siècle av.n.è. approximativement et jusqu'au début du IIIe siècle av.n.è., une sphère de culture puissamment influencée par les Thraces situés au sud du Danube, influence facilitée par une série d'éléments de culture gréco-scythique.

La population autochtone, organisée par les Thraces, s'est opposée plus tard à la pénétration des Celtes vers l'est. Le sud de la Slovaquie et la Hongrie de l'est forment la zone périphérique de l'espace dominé par les Thraces.

La période thraco-scythique de l'espace mentionné est comprise approximativement entre 550 et 350/300 av.n.è. Au début de cette période a eu lieu le premier contact de la population autochtone de la Moldavie avec les Scythes; du IVe siècle av.n.è. datent les nécropoles hallstattiennes tardives du bassin de la Tisza et du sud et sud-ouest de la Slovaquie, dans l'inventaire desquelles apparaissent la céramique travaillée au tour de potier et les perles en verre. Tenant compte de l'immensité de l'espace qui caractérise la période thraco-scythique, liée à son tour à l'étape antérieure, thraco-cimérienne (750—550 av.n.è.), il se pourrait que la limite chronologique inférieure descende plus bas en quelques régions. La limite chronologique inférieure est marquée par l'apparition des Celtes dans le massif des Carpates.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fragments céramiques hallstattiens tardifs. 1—3, Chotin-Slovaquie; 4—5, Mundjilar—Bulgarie (d'après G. Fehér); 6—12, Ravná—Bulgarie (d'après M. Mircev); de Roumanie. 13, Szentes—Hongrie (d'après M. Párducz); 14—16, Mundjilar—Bulgarie.

Fig. 2. — Fragments céramiques hallstattiens tardifs; 1, Birsești (d'après S. Morintz); 2, Teiuș (d'après I. H. Crișan); 3, Cipău-Gară (d'après N. Vlassa); 4—5, Ferigile (d'après Alex. Vulpe); 5, Boian (d'après V. Christescu); 8—9, Birsești (d'après S. Morintz); 7, Ferigile (d'après Alex. Vulpe); 10—11, Birsești (d'après Alex. Vulpe).

Fig. 3. — Perles en verre, trouvées à Chotin—Slovaquie.

Fig. 4. — Perles en verre. 1, 3, 5, Szentes-Vekerzug-Hongrie (d'après M. Párducz); 2, Békéscsaba—Fényes—Hongrie (d'après M. Párducz); 4, Szentes-Jakser—Hongrie (d'après M. Párducz—G. Csallány); 6, Tirgu Secuiesc—Roumanie; 7, Duvanli—Bulgarie; 8, Batoș—Roumanie; 9, Șeica Mică—Roumanie; 10, Turdaș—Roumanie.

Fig. 5. — Outils (1, 14), armes (2, 6, 12—13), objets de parure (4, 5, 8, 9), pièces de harnachement (3, 7) et fragments céramiques (10—11) du type hallstattien tardif; 1—2, Nové Zámky—Slovaquie; 3—4, Chotin—Slovaquie; 5, Duvanli—Bulgarie; 6, Ravnó—Bulgarie; 7, Ferigile—Roumanie (d'après Alex. Vulpe); 8, Mundjilar—Bulgarie; 9, Teiuș—Roumanie; 10—11, Senec—Slovaquie (d'après B. Chropovsky); 12, Chotin—Slovaquie; 13, Békéscsaba—Hongrie.